विद्या अरण्यम्

Vidyā-Aranyam

पंख

....flying in free spirit

काई वाघ तलावेम खरीच वाघ हेते ?
दादी किती थी की एक काळ हेतो जना आत
घनो जंगल अन पाणी ती भरो तलाव हेतो
अन वारशेक जनावर भी हेते.
कत गे वो सारी...?
आब ये कणाईच हाटो कोणी आयेवाळे ?

Is it true that long back tigers inhabited Bagh Talav?
Heard stories from grandmother that once upon a time, there was a dense forest here, the Talav was full of water and many animals lived here.

Where did they go?

Can all this be brought back again?

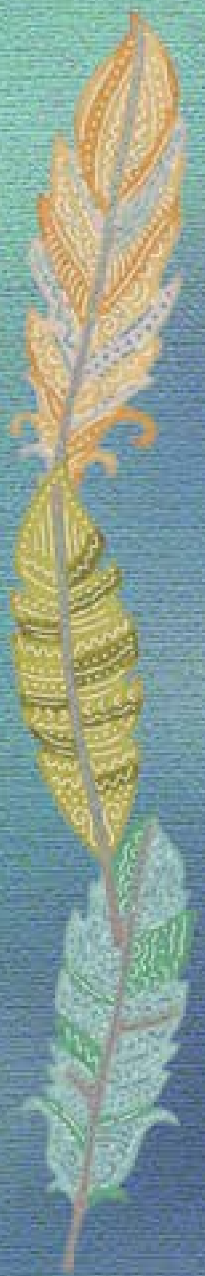

“Let us be as feathers...
Strong with purpose, yet light at heart, able to bend..
Swinging with the breeze, may we remind one and all that
Flight is our dream, but swaying remains our spirit!”

Parwati Dutta

सा विद्या या विमुक्तये

जी मुक्त करते ती विद्या

Vidya (knowledge) is that which liberates

Vidya is that which liberates

पंख
....flying in free spirit

Design & Content Compilation :

SRISHTI CREATIONS

Guidance: Concept, Content & Design :
Parwati Dutta

Technical assitance :
Mahesh Vaishnav, Anup Rajput,
Vilas Lokhande
&
MAHĀGĀMĪ GURUKUL team

Printed at :
Kadam Printocrat Pvt. Ltd.

A Tender Bud.....

With a dream to create a world full of love, life, knowledge, colourful expressions and a desire to share our discoveries with few innocent souls, we set for a journey on 15 June 2017 with the foundation of **Vidyā Araṇyam**. As an artist having also learnt mathematics and science streams with the same passion, i was keen to offer fresh ideas in Education that primarily stemmed from few time-tested concepts on various traditions and some of my discoveries as a longtime learner. Taking the philosophy of Gurukul tradition as the foundation, we worked around ideas like futuristic vision, environmental consciousness, global perspective and most importantly, the aim to sculpt thinking innovative minds that may possibly evolve as future leaders, awakened artists, sensitive caregivers or spirited farmers!

The book 'Pankh' is a humble attempt to celebrate one year of this inspiring and challenging journey nurturing few tender minds. It is indeed a joyous moment that this is being published to mark the second annual showcase named Pankh by our shishyas.

We are fortunate to have a team of inspired teachers at **Vidyā Araṇyam** who are also awakened learners constantly working towards evolution of the school. Needless to say, the dedicated members of Mahagami team have been pillars of strength and moral support in all our outreach initiatives including nurturing this tender bud: **Vidyā Araṇyam**.

Hope this humble compilation is received with affection by the knowledgeable and the caring.

Parwati Dutta
Vision Director | Vidyā Araṇyam
Director | Mahagami Gurukul

चिमुकली बोटे उत्सुक डोळे
अभ्यासात नि कलेत रमले
गळयात गाणे लय पायात
सुसंस्कृतिचे दान मिळाले
ज्ञानाच्या या हिरवाईचे
अरण्य भवती किती दाटले
प्रकाशवाटेवर ज्ञानाच्या
आधाराचे हात मिळाले
असो शास्त्र वा असो कला
गुरू दाखवी मार्ग भला
शिक्षका मम दैवतम्
धन्यवाद **विद्या अरण्यम्**
सुंदर स्वप्नांचे हे पंख
दिले तुम्हाला या शाळेने
ज्ञानी, सुखी व्हावे तुम्ही
महागामीचे हेच मागणे

-श्रीमती माधुरी जोशी

Index

	Page
अंकुर ... the tender buds	11
संगोपन ... nurturing	23
सिंचन ... drops of nourishing thoughts	51

अंकुर
.... the tender buds

Vidyā-Araṇyam Campus

The Beginning : 15 June 2017

Vidyā-Araṇyam Team

Drawing

Witnessing a concert

Dance

Shiv Jayanti

Independence Day Celebration 2018

'Pankh' 2018

Chief Guest Shri Genu Shinde

Short Play on Environment

Patriotic Song

Sanskrit Geetam

Presentation witnessed by MGM Trustees

Kite Festival

Kites gifted to 12 orphanages

Medical Check-up

Play Area

Music

Sculpture

Pottery

Museum on wheels

ढमढम ढोलकं

ढमढम ढोलकं
जोरात वाजतंय
नाच करायला
मला बोलावतंय
चला रे चला
लवकर जाऊ
पायात चाळ
बांधून घेऊ
पेटीच्या बरोबर
बासरी राणी
गाऊ लागली
देवाची गाणी
गाणी गाऊ
साथ देऊ
छमछम छमछम सारे नाचू

मयुरी गणेश शिंदे,
वर्गः ५वी

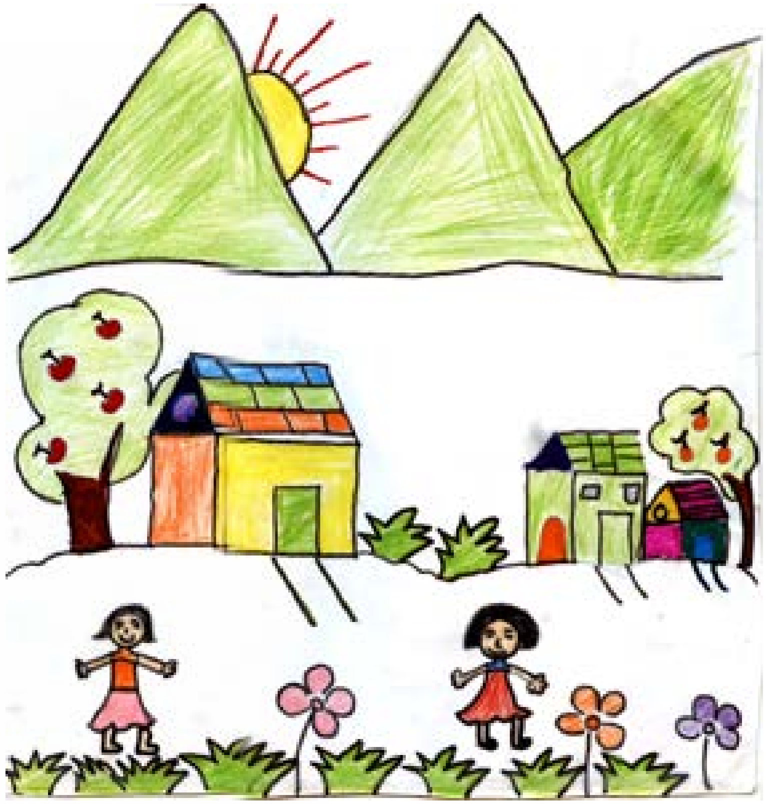

युवराज बबन शिंदे,
वर्गः ५ वी

शेतकरी

एक होता शेतकरी
तो गेला शेतावरी
त्याला सुचली युक्ती भारी
तो गेला पंढरपुरी
विठ्ठलाच्या मंदिरात झाला वारकरी
देवाचे दर्शन झाले भारी
देवाचे पेढे होते खूप भारी
खूप मजेत झाली त्याची वारी
त्याला सुचली कल्पना यावे घरी
दर्शन करून तो आला घरी
देवाचे पेढे त्याने सर्वांना वाटले भारी

आनंद उद्धव आघाव,
वर्गः ५वी

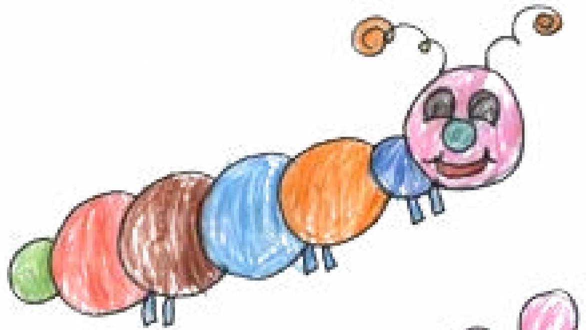

कार्तिक घोडके,
वर्गः २री

गणेश डिघुळे,
वर्गः १ली

कृष्णा बंकट चव्हाण,
वर्गः १ली

युवराज शिंदे,
वर्गः ५वी

पाऊस

एकदा सूर्य खूप खूप कोपला
त्याच्या उन्हाने समुद्र तापला!
समुद्राच्या पाण्याची झाली वाफ
वर वर गेली झपाझप!
आकाशात तिचे ढग बनले
इकडे तिकडे फिरू लागले!
विजेचा धक्का देऊन हली
तडा लागला ढगांच्या पाठी!
ढगावर ढग लागले पडू
गडगड करून लागले रडू.....
डोळ्यांतून पाण्याचा वर्षाव झाला
लोक म्हणती पाऊस आला!

मयुरी गणेश शिंदे,
वर्गः ५वी

विश्वास राठोड, वर्गः २री

पुष्कर परमेश्वर वाघ, वर्गः ५वी

मयुरी गणेश शिंदे, वर्गः ५वी

जाशत राजसा
नाच करायला
मला बोलावसा
चला रे चला
लवकर जाऊ
पायात चाळ
बांधून घेऊ
पेटीच्या बरोबर
बासरी राणी
गाऊ लागली
देवाची गाणी
गाणी गाऊ
साथ देऊ
थयथया थयथया सारे नाचू

मयुरी गणेश शिंदे, वर्गः ५ वी

मयुरी गणेश शिंदे, वर्गः ५ वी

चांदोबा - चांदोबा

चांदोबा चांदोबा एक जरा
तुच आमचा मामा खरा
सूर्य उन्हाची देतो आग
म्हणून त्याला येतो राग
दप्तर भरते अभ्यास खूप
येशील का मामा ? गुपचूप
करशील का मदत अभ्यासाला ?
माझ्यासाठी खाऊ देईन तुला
सूर्य पेक्षा मामा बरा
तूच आईचा भाऊ खरा
रोज येत जा भेटायला
येईन तुझ्याशी मी खेळायला
घेऊन सोबत जेवायला
आम्ही जाऊ दे झोपायला

मयुरी गणेश शिंदे, वर्गः ५ वी

युवराज योगश शिंदे

संगोपन

.. nurturing

शिक्षण - सुराज्य आणि संस्कृती

भारताला स्वातंत्र्य मिळून ७२ वर्षे पूर्ण झाली. म्हणजे पाऊणशे वर्षाचा प्रदीर्घ काळ गेला. स्वराज्य मिळाले पण सुराज्य स्थापिल होऊ शकले नाही. आम्ही सुसंस्कृत होऊ शकलो नाही. आजही आम्ही कोणत्याही कारणासाठी आपल्याच शासनाची कार्यालये उध्वस्त करायला तयार होतो. आमच्याच माता-भगिनी बसलेल्या बसगाड्यांवर बिनदिक्कत दगडांचा वर्षाव करतो, असे करण्यातच आम्ही स्वत:ला धन्य समजतो. दिवसाढवळ्या अनेकांना लुबाडतो. आपल्याच मातांच्या गळयातील सैभाग्यालंकार असलेल्या सोनसाखळया तोडून दुचाकी वरून भरधाव निघून जाण्यात पुरूषार्थ समजतो. चरितार्थ चालवण्याचा हा सोपा मार्ग समजतो असे जर आहे तर कुठे आहे ते सुराज्य?

दिवसा ढवळया घरफोड्या होतात व डाके घातले जातात. महिलांवर सामुहिक बलात्काराचे प्रकार दिवसेंदिवस वाढत आहेत. तत्वचिंतक, विचारवंत, समाजसुधारक, अंधश्रद्धेवर प्रहार करणारे यांची भरदिवसा गोळया घालून हत्या केली जाते. जिल्हाधिकारी असलेली माणसे देखील आत्महत्या करीत आहे याला काय म्हणावे? का घडत आहे हे सगळे?

तसे पाहता लोकसंख्येंचा जसा विस्फोट झाला आहे अगदी तसाच शिक्षाणाचा देखील विस्फोटच झाला आहे. हजारो अभियांत्रिकीच्या पदव्या धारण करणारे युवक-युवती बेकार फिरतांना दिसताहेत. तर काही जण पदव्युत्तर शिक्षण घेऊनही रिक्षा चालवून पोट भरत आहेत. तरीही रोज नवीन महाविद्यालये, शाळा यांची भरच पडत आहे. शिक्षणाने पोटाचा, रोजंदारीचा प्रश्न मिटावा ही अपेक्षा राहणारच, शिवाय व्यक्तीच्या वर्तनात अपेक्षित बदल व्हावा ही अपेक्षित आहे. समाजोपयोगी वर्तन बदल हा तर शिक्षणाचे मुलभूत उद्दिष्ट आहे. सुजाण नागरिक निर्माण करणे, प्रत्येक माणूस देशप्रमी बनणे हे उद्दिष्ट ठेवून शिक्षणात सतत बदल केले जात आहेत. पण त्या ऐवजी राष्ट्रविघातक शक्ती वाढत असल्याचे दिसून येत आहे. स्त्री-पुरुष समानता, बंधुभाव, त्यातून विश्वबंधुत्व निर्माण व्हावे हे बाजुलाच राहिले. जातीभेद व जात्यंधता कमी होण्याऐवजी अधिक उग्ररूप धारण करीत असल्याचे दिसत आहे. वैज्ञानिक दृष्टिकोण निर्माण होण्याऐवजी जितका अधिक शिक्षित तितका अधिक अंधश्रद्ध बनत चालल्याचे दिसून येत आहे. बुवाबाजी, मांत्रिक-तांत्रिक यांचे प्रमाण दिवसेंदिवस वाढत आहे. पर्यावरणाच्या ऱ्हासाकडे कोणीही पाहावयास तयार नाही. डोंगरे व पर्वते सर्रास कापली जात आहेत. वृक्षतोडीचे प्रमाण कमालीचे वाढले आहे. महासागरांचे किनारे बुजवले जात आहेत समुद्रास सागरात ढकलण्याचा प्रकार कमालीचा वाढला आहे, सागरकिनाऱ्यांची खारफुटीची जंगले जे सागरांचे व भुखंडाचे संरक्षक आहेत ती पूर्णत: नष्ट केली जात आहेत. हे असेच चालू राहिले तर मानवाचे उन्मत्तपणे केले जाणारे अतिक्रमण निसर्ग कधीच सहन करणार नाही. निसर्ग त्याची परतफेड अक्राळ विक्राळ संकटाच्या रूपाने अत्यंत विध्वंसक पद्धतीने केल्या शिवाय राहणार नाही. हे आम्हाला कधी कळणार? कधी उमगणार?

या विदारक चित्रावर १९६६ च्या कोठारी आयोगाने, १९८६ च्या राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणाने अत्याधिक सूचना व शिफारशी केल्या आहेत. पण आम्ही त्यांचा अंगिकार करण्यास मुळीच तयार नाही. आम्ही ते स्वीकारावयास मुळीच तयार नाही. वरील दोन्ही आयोगांनी तसेच राधाकृष्णन समितीने अनेक मार्ग सांगितले. त्यासाठी १० गाभाभूत घटक सांगितले. त्यांना समोर ठेवून अनेक शैक्षणिक उद्दिष्टे निर्धारित केली. नैतिकता व मूल्यशिक्षणावर अधिक भर दिला. नितीमूल्यांची आखणी व अंमलबजावणी यावर विशेष लक्ष केंद्रित केले. परंतु आपल्या शिक्षण प्रसारक प्रचारकांनी त्याचा पार बोजवाराच उडवला.

या सर्वांच्या मुळाशी असलेल्या कारणांकडे आपण कधी गांभीर्याने पाहिलेच नाही. आम्ही पाठ्यपुस्तकातच गुरफटून गेलो. पाठ्यपुस्तके आणि अभ्यासक्रम यातील भेदच आम्हांला कळला नाही. अभ्यासक्रम हे साध्य आणि पाठ्यपुस्तके ही साधने आहेत हेच आम्हाला कळले नाही. पाठ्यपुस्तकातील धडे पूर्ण करणे एवढेच आम्ही चालू ठेवले. त्यापाठातील पाठांतराचीच आम्ही चाचणी करून मूल्यमापन केल्याचा डांगोरा पिटतो आहोत. परिक्षेतल्या निरर्थक गुणांना आम्ही ज्ञानाचे गाठोडे समजू लागलो. आम्ही मुलांना प्राप्त ज्ञान, आकलन, कौशल्य, उपयोजन यांचे मूल्यमापन करण्यात साफ अपयशी ठरलो आहोत. सातत्यपूर्ण सर्वंकश मूल्यमापन म्हणजे काय हे आम्ही जाणले नाही परिणामी आम्हाला कसदार, गुणवाण, पात्र विद्यार्थी शोधता आला नाही. प्रज्ञावंत, सामान्य व अतिसामान्य सर्वांना एकाच माळेत गुंफले. कागदावरचे अंक हीच मुलांची खरी पात्रता समजत राहिलो आणि इथेच आमची शिक्षण प्रक्रिया नापास (अपयशी) झाली. हे जर असेच चालू राहिले तर शिक्षणाची उद्दिष्टे कधी साध्य होणार? आपल्याला हवे असलेले विचारवंत, संशोधक कधी मिळणार? शिक्षणातून साध्य करावयाचे १० गाभाभूत घटक आमच्या कृतीने पार चुलीत मिळवून टाकले. याचे भान कोणास आहे? परिणामी राष्ट्रप्रेम, देशाभिमान, स्वदेश प्रिती, सुसंस्कृतता, संस्कृती, नितीमूल्ये, मानवता, विश्वबंधुत्व, स्त्री पुरूष समानता, परधर्म सहिष्णुता, इ. कधी व कसे साध्य होणार?

या सर्व बाबींचा सखोल विचार होण्याची व ते साध्य करण्यासाठी चिंतनाची, सत्य ते ग्रहण करण्याची व असल्याचा त्याग करण्याची मनाची तयारी करण्याची गरज निर्माण झाली आहे. यासाठी खरा शिक्षक (शिक्षक हाच शिक्षण प्रक्रियेतील कणा आहे) निर्माण करणारी आदर्श व प्रत्यक्ष कृती करणारी अध्यापक विद्यालये, महाविद्यालये पुढे यावयास हवी. शिक्षकांना प्रत्येक विषयांची उद्दिष्टे कळणे, त्यांच्या प्राप्तीसाठी आदर्श अध्यापन, कृतीशीलतेला प्राधान्य, मुलांच्या विचार, तर्क, कल्पनाशक्ती यांना प्रोत्साहित करणारे उपक्रम, चालना देणारी प्रश्नरचना, याशिवाय पर्याय नाही. मुलांना विचार करता आला पाहिजे, तर्काने उत्तराचा शोध घेता आला पाहिजे, सूक्ष्म निरीक्षणाच्या नोंदी घेता येणे व त्यावरून अनुमान काढता आले पाहिजे. वैज्ञानिक दृष्टी कशी आणता येईल, या दृष्टीने उपक्रम घेता आले पाहिजे. तशा उपक्रमांची मांडणी, 'ज्ञानरचनावाद' ही संकल्पना स्वत: समजून घेतली पाहिजे व त्यादृष्टीने त्यांची संरचना करता येणे हे शिकले पाहिजे. बंधुभाव, राष्ट्रप्रेम, स्त्री पुरूष समानता, सत्यासत्यता पडताळता येणे, या सर्वाचे खऱ्या अर्थाने बीजारोपण करण्याची योजना आखणे, यांची गरज आहे. ही जबाबदारी शिक्षण प्रशिक्षण विद्यालये-महाविद्यालये जिल्हाशिक्षण प्रशिक्षण संस्था यांनी गांभिर्याने घ्यावयास हवी आहे. हे सर्व विचारात घेता प्राचीन गुरूकूल पद्धती हीच खरी शिक्षण पद्धती आहे हे मनाला पटते. त्याचा पुन्हा नव्याने साकल्याने व गांभिर्याने विचार करून आधुनिकतेची त्यास जोड देता आली पाहिजे. 'महात्मा गांधी मिशन' ही संस्था त्या दृष्टीने विचार करीत आहे. यातून आम्हाला खऱ्या अर्थाने ज्ञानरचनावाद, सुराज्य, सुजाण नागरिक निर्मिती करून व संस्कृती आणता येईल. स्वातंत्र्यदिनी प्रतिवर्षी अगदी तळापासून तो शिक्षणाच्या धोरण-निश्चिती करण्यापर्यंत चिंतन केले तरच शिक्षणाची उद्दिष्टे साध्य होतील: ती प्रेरणा आम्हाला मिळो.

रमेश ठाकूर
शिक्षण समन्वयक, एमजीएम विद्यालय (मा.व.द.मा.) अध्यापक विद्यालय, औरंगाबाद

शालेय मुलांसाठी 'योग'

योगेन चीत्तस्य पदेनवाचां, मलं शरीरस्य च वैघकेन !
योपाकरोत तं प्रवरं मुनींना, पतंजली प्रांजालीरानतोस्मी !!

- ज्यांनी योग शास्त्राने चित्ताचे, व्याकरणाने वाणीचे आणि वैद्यक शास्त्राने शरीराचे मल दूर केले, त्या मुनिश्रेष्ठ पतंजलींना माझा अंजलीयुक्त नत होऊन नमस्कार असो.

आज जगभर सर्वत्र मोठ्या प्रमाणावर योग साधना केली जाते, पण बहुतेकांना योगसाधनेच्या संपूर्ण सामर्थ्यांची कल्पना नाही. योगसाधनेद्वारे सर्व प्रकारचे आजार व्याधी टाळता येतात आणि त्यावर मात करता येते, एवढेच नव्हे तर त्याद्वारे जन्मत:च असलेली व्यंगही टाळता येतात.

योग ही जगातील सर्वात प्राचीन गोष्ट आहे. याचे महत्व ऋग्वेद काळा पासून तर वर्तमान काळापर्यंत तसेच आहे. योग या विषयावर अनेक ग्रंथ लिहिले गेले. भारतीय भाषा व्यतिरिक्त इतर भाषांमध्ये साहित्य उपलब्ध आहे. योग याचा शाब्दीक अर्थ 'जोडणे' संयोग किंवा 'समाधी' असा आहे. खरतर योगामुळे व्यक्ती त्याच्या अंतरात्म्याशी जोडून त्याची आंतरिक शक्ती जागृत करणे आणि ह्याच्या जागरूकतेमुळे व्यक्ती आरोग्य आयुष्यापूर्ण तसेच उदात्त बनून कल्याणकारी वैश्विक राष्ट्र या संकल्पनेत सहभागी होते.

लहान मुलांचा संपूर्ण विकास कसा व्हावा आणि जेंव्हा या विकासासाठी शिक्षणाबरोबर 'योग' हा शब्द जोडला जातो, तेंव्हा त्यासारखी दुसरी आनंदाची गोष्ट नाही. लहान मुले ही भविष्याची कर्णधारे आहेत, मुले ही त्या नवअंकुरासारखी आहेत. जर योग्य वातावरण मिळाले तर भविष्यात उन्नती करून अनंत पर्याय उपलब्ध करू शकतात. लहान मुलांना 'योग' आणि 'योग्य शिक्षण' देऊन त्यांची मानसिक, शारीरिक, बौद्धिक आणि आध्यात्मिक शक्तींचा विकास करून त्यांचे जीवन रूपी फूल पूर्णपणे विकसित करू शकतात.

सामान्यत: बाल्यावस्था ही ३ ते १० या वयामधील मानली जाते. या अवस्थेमध्ये मुले ही जास्त

लवचिक, गतिशील, संवेदनशील आणि अनुकरण करण्याच्या प्रवृतीचे असतात. शोध निष्कर्ष आणि बाल मनोविज्ञानानुसार ५-६ या वयामधील अवस्थेत शिकवलेले विचार, संस्कार यांचा मुलांच्या भावी आयुष्यात त्यांचे चरित्र घडवण्यात मोठा वाटा असतो. भविष्यामध्ये त्यांचे सकारात्मक-नकारात्मक होणे, चांगले-वाईटअसणे, जीवनमूल्यांचे पालन इत्यादी गोष्टी संस्कारामुळेच प्रभावित होतात. त्यामुळे या काळात योगशिक्षकाने शिकविलेला योगाभ्यास त्यांना कायम स्वरूपी लक्षात राहतो.

शिक्षणाचा उद्देश हा मुलांच्या आंतरिक शक्ती जागृत करून सर्वांगीण विकास करणे हा आहे. त्यामुळे तत्वशाली वैचारिक, शैक्षणिक, शिक्षक, समाज सुधारक इत्यादींनी योग शिक्षणाला कोणत्या न कोणत्या स्वरूपात शालेय शिक्षणात सहभागी करण्यासाठी आग्रही भुमिका घेत होते. राष्ट्रीय शिक्षा नीती १९८६-९२ या नुसार व राष्ट्रीय पाठ्यचर्चा रूपरेषा २००५ नुसार मुलांच्या आरोग्य आणि शारीरिक शिक्षणासाठी योग महत्वपूर्ण मानला जातो आणि त्यानुसार शालेय शिक्षणात हा विषय सुरु करणे स्तुतीपद आहे. योगाचा विविध अभ्यास आणि प्रकार मुलांच्या शारीरिक जडण घडणीत आणि त्यांच्या मांसपेशी सुदृढ बनवण्यासाठी आणि मानसिक आरोग्यात विशेष योगदान देतात. त्याचबरोबर योगाभ्यास मुलांना बसण्या-उठण्याच्या पद्धती देखील चांगल्या करण्यास मदत करते. याशिवाय अनेक मानसिक रोग दूर करण्यासाठी, अधिक क्षमतेसाठी, स्मरणशक्ती, आत्मविश्वास, एकाग्रता वाढविण्यासाठी तसेच तणाव, दबाव आणि चिंतांना आराम देण्यासाठी देखील योग साधनेची खूपच चांगली मदत होते.

योगामध्ये प्रयोगला अधिक महत्व आहे. शालेय विद्यार्थांना योगाचे प्रायोगिक शिक्षण सरळ, रोचक स्वरुपात हसत-खेळत दिले तर मुले स्वत:हून आवडीने योगाभ्यास करू लागतील. शालेय दिनचर्ये मध्ये मुलांना योगाभ्यास करण्यासाठी कमीत कमी २५-३० मिनीटांचा कालावधी योग्य मानला गेला आहे.

शालेय विद्यार्थ्यामध्ये आजुबाजूच्या आणि घरातील घटनांचा परिणाम त्यांच्या 'मन आणि मेंदूवर' होत असतो. जर अशा शालेय मुलांना योग, संयम सदाचार आणि चारित्र्य निर्मितीच्या गोष्टींचे शिक्षण दिले नाही तर मग त्यांना रोग आणि विकार उत्पन्न होण्याची शक्यता असते. बाल्यावस्थेतून किशोरावस्तेमध्ये उर्जेचे रूपांतरण होत असताना योग एक सशक्त भुमिका निभावतो.

योगसाधनेमुळे मनावर परिणामकारकरित्या नियंत्रण मिळवणं तुलनेन सोप जात, कारण म्हटलच आहे, 'योगाश्चीत्त : वृत्ती निरोध', अर्थात 'योगम्हणजे मनाच्या प्रवृतींना आळा घालणे.' योगसाधना मनाला नियंत्रित करण्याद्वारे मेंदू तसेच संपूर्ण मज्जासंस्था आणि त्या योगेआपली सर्व शारीरिक आणि मानसिक कार्य नियंत्रित करते. नियमित केलेली योगसाधना अनेक प्रकारच्या व्याधी आणि व्यंग दूर करते.

अशा प्रकारे योगसाधना व्यक्तीच्या जन्मापासून मृत्युपर्यंत त्याचे आरोग्यच सांभाळते असे नव्हे, तर लहानवयापासुन सुरुवात केल्यास त्या व्यक्तीचा शारीरिक, मानसिक, भावनिक आणि आध्यत्मिक तसेच बौद्धिक विकास योग्य तऱ्हेने होऊन ती एक परिपूर्ण आणि समाधानी मनुष्यप्राणी होण्यासाठी सुद्धा कार्य करते.

गंगाप्रसाद खरात
योगशिक्षक

प्रवास... शालेय शिक्षण ते कलानुभव पर्यंत चा

विद्या अरण्यम्च्या निमित्ताने कला विश्वातील अजून एका पैलूची ओळख होत आहे. कला आणि शालेय शिक्षण वैयक्तिक अनुभवावरून सांगता येईल. जेवढे महत्व शालेय शिक्षणास दिले जात तेवढेच महत्व कलेस देऊन ते शिकवले जात नसे. पण ही पोकळी **विद्या अरण्यम्**च्या शिक्षण पद्धतीमुळे नक्कीच भरली जाणार याचा प्रत्यय वेळोवेळी येत आहे. या प्रवासात माझ्या गुरू पार्वती दत्तांमुळे मला सहभागी होता येत असल्याने शालेय विद्यार्थ्यांसाठी 'कला' किती महत्वपूर्ण भूमिका निभावते हे प्रत्यक्ष अनुभवता येत आहे. लहानपणापासूनच एक गैरसमज होत जातो, नृत्य हे केवळ वार्षिक स्नेहसंमेलनामध्ये होणारी एक कृती आहे. जी कोणत्यातरी चित्रपटाच्या गाण्याच्या साथीने केली जाते आणि त्यात नृत्य हा भाग बहुदा जमेल तसा अंगविक्षेप करणे असाच असतो.

माझ्या शिक्षणासोबतच महागामी गुरूकूल मध्ये नृत्य शिक्षण घेण्यास माझी सुरूवात झाली. काही वर्षांच्या कालावधी नंतर नृत्य आणि कला काय आहे कळायला लागले तेव्हा शाळेत कला किंवा नृत्यास दिले जाणारे दुय्यम स्थान जाणवते. नृत्याच्या नावाखाली होणारी कृती अजून सुंदर व अर्थपूर्ण होऊ शकते परंतु यापासून अनभिज्ञ असलेली शाळा ती शक्यता शोधण्यास किंवा किंबहूना पाहण्यास देखील असमर्थ असते. कला आणि शालेय शिक्षणात असे अनेक संभ्रम निर्माण होत गेले प्रश्न मनात येत गेले आणि आवर्तन पूर्ण होऊन जसा सम पुन्हा येतो त्याच प्रमाणे अनेक वर्षांने 'शाळा आणि कला' या संकल्पने जवळ पुन्हा येवू शकले यावेळेस माझ्या शाळेची जागा '**विद्या अरण्यम्**' ने घेतली आणि कलेपासून अनभिज्ञ असलेल्या शिक्षकांच्या जागी मी उभी होते. इथे माझ्या शिक्षक म्हणण्यापेक्षा शिष्य असा उल्लेख मी मनापासून करते. हा प्रवास मला पडणाऱ्या प्रश्नाचे उत्तरं शोधणारा आहे.

विद्या अरण्यम् मध्ये मुलांना शास्त्रीय नृत्याची ओळख करून देण्याचा प्रयत्न मी करत असते. त्या मुलांना शिकवत असतांना कितीतरी नवीन प्रयोग पहिल्यांदा केले जातात. नृत्याद्वारे मुलांना शरीरा-बाबत संवेदनशील करण्यासाठी काही उपक्रम दिदींच्या मार्गदर्शनात तयार करण्यात आले. नृत्य म्हणजे जमेल तसा अंगविक्षेप हा गैरसमज दुर करणे हा उद्दीष्ट समोर ठेवून काम सुरू केले. या प्रक्रियमध्ये मुलांना केवळ नृत्याप्रती संवेदनशील न करता त्यांना कला, गुरू-शिष्य नाते या बाबद देखिल संवेदनशील करण्याची इच्छा आहे कारण कला शिकतांना 'गुरू' चे मार्गदर्शन गृहीत धरलेच जाते. त्यामुळे शिक्षक-विद्यार्थी यासोबत गुरू-शिष्य हे नाते देखील विकसित होत जातो ज्यामुळे शिष्याच्या मेहनतीचा सर्वोत्तम पुरस्कार म्हणजे गुरूचा आशीर्वादाच्या रूपाने मिळुन त्याचा अलौकीक आनंद अनुभवता येईल. त्यामुळे विद्यार्थी आत्मविश्वासी होईल त्याची क्षमता ही पुरस्काराच्या किमती नुसार ठरवली जात नसल्याचे त्याच्या लक्षात येईल.

शालेय शिक्षणासोबत कलेचा अभ्यास सुरू होतो तेव्हा व्यक्तीला भविष्यात सजग, स्थीर व नितळ व्यक्तिमत्व नक्कीच देणार. इथे 'नितळ' हा उल्लेख मुद्दामहून केलेला आहे. **विद्या अरण्यम्**मधील सध्याचे विद्यार्थी जे आहेत त्यांची पार्श्वभूमी बघता हि मुलं गावात राहणारी, खुल्या आकाशाखाली मनसोक्त हुंदडणारी मुलं आहेत. त्यांच्या मनावर शहरीकरणाचा प्रभाव नाही. त्यामुळे कृत्रिमपणा काय असातो हे त्यांना माहित नाही. हे चांगलेच आहे कारण ती मुलं कृत्रिमतेचा आाडपडदा न वापरता स्वच्छ

आणि नितळ, निरागस मनाने, बुद्धीने मनसोक्त विद्या ग्रहण करू शकतील. त्यांना दिली जाणारी विद्या ही बीजाप्रमाणे त्याच्यात रोवली जाणार. कलाकाराद्वारे जेव्हा शालेय शिक्षणात योगदान देण्यास सुरूवात होईल व ते योगदान शालेय व्यवस्थांद्वारे स्वीकारले जाईल तेव्हा अशी विद्या अनेक बालकांच्या मनात रूजवण्यास प्रारंभ होणार. या बीजाचे भविष्यात वृक्षामध्ये परिवर्तन होऊन 'अरण्य' तयार होईल ज्यात निर्भय, संवेदनशील, सक्षम असा समाज असेल.
जय विद्या...

शीतल भामरे
कथक व उड़ीसी नृत्यकार, महागामी

Journey through our solar system

Our solar system consists of eight planets with all orbit around our home star, the Sun.

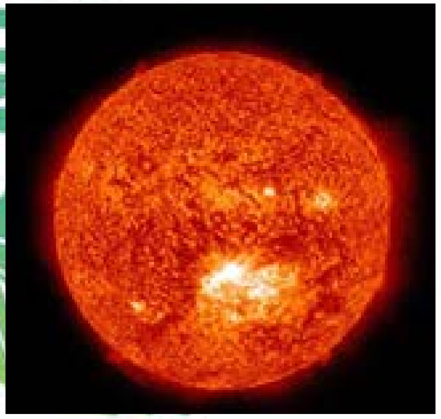

The solar system was formed a crazy 4.6 billion years ago. For most of history it was thought that everything moved around the Sun, however around the 17th century the idea that the earth is just one planet in the solar system started gaining popularity.

It consists of eight planets which all orbit around our home star: **the Sun**.
These eight planets are:

1. Mercury
2. Venus
3. Earth
4. Mars
5. Jupiter
6. Saturn
7. Uranus
8. Neptune

Mercury
Mercuryis the closest to the Sun and Neptune is the furthest from the Sun.

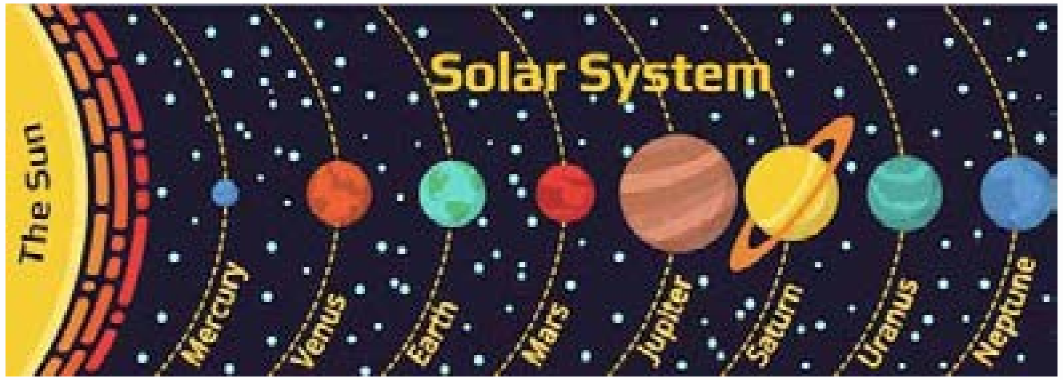

The closest planet to the Sun is only about as wide as the Atlantic Ocean! 18 Mercuries would fit into the Earth. The planet does not have an atmosphere, just like it is on all the other planets. There is no water present on this dangerous planet either where temperatures vary between -180°C and 430°C

This is also the fastest planet. It speeds through space with 50km per second/31 miles per second.

Venus
Venus - named after the Roman goddess of beauty - is also knows the evening or morning star. Yellow clouds made of sulfur and sulfuric acid cover the entire planet causing light to reflect off the surface.

This makes Venus the second brightest object in the night sky after the Moon. However, only if the International Space Station is not in the sky! The space station looks like a very bright star!

Venus is very similar to Earth in terms of size and material. However, it is the hottest planet in the Solar system with temperatures reaching 460°C. The surface of Venus hosts thousands of volcanoes, craters and super-high mountain ranges.

Earth
Earth is the fifth largest planet of our solar system and has one large natural satellite, the Moon. All planets were named after Roman and Greek gods and goddesses, except the Earth. The name nevertheless is more than 1,000 years old and means just ‘ground’.
Everything one ever knows is here. The only place where life is known to currently exist. Earth is 70% water.

Mars
Mars, the most likely candidate for a future human habitat, has huge storms that occur every now and then and cover the entire planet!

Mars is very cold and dry but water exists in form of ice at the North and South poles. The surface of Mars has many craters, deep valleys and volcanoes.

The largest peak on the red planet is a volcano called Olympus Mons, which is three times higher than Mount Everest, the highest mountain on Earth. ‘Mons’ is the Latin word for mountain.

Mars has two moons called Phobos and Deimos, both are probably asteroids which were caught up by Mars’ gravitational field.

There are two rovers on the surface of Mars and six spacecraft orbiting Mars that are tasked with among other things, discovering the presence of water and searching for evidence of previous ancient life.

Asteroid belt
The asteroid belt is a region of space between the orbits of Mars and Jupiter where most of the asteroids in our Solar System are found orbiting the Sun. The asteroid belt probably contains millions of asteroids. Astronomers think that the asteroid belt is made up of material

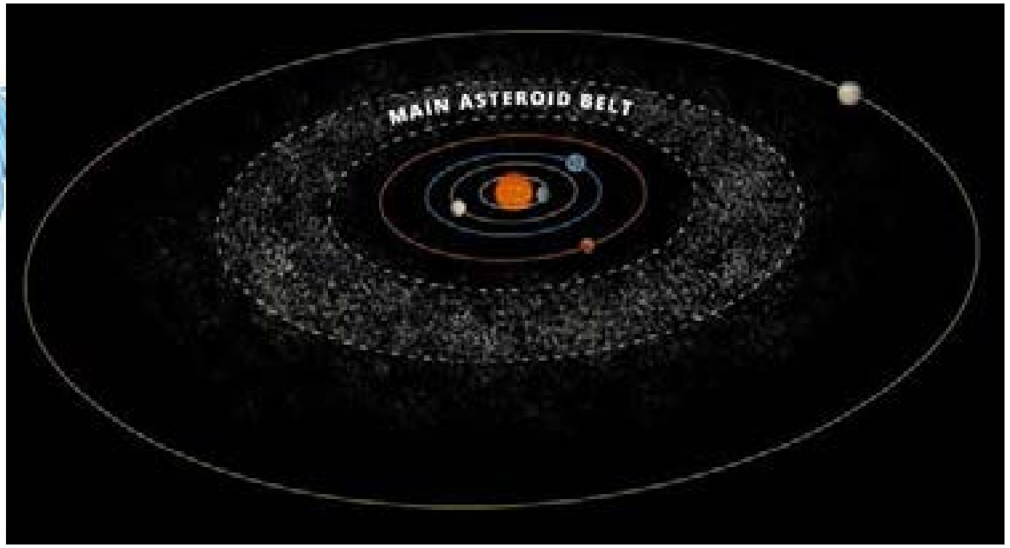

that was never able to form into a planet, or of the remains of a planet which broke apart a very long time ago.

The asteroids in the asteroid belt come in a variety of sizes. Some are very small (less than a mile across), while others are quite large. The largest asteroid is called Ceres. It is about one-quarter the size of our moon. It is a dwarf planet.

Jupiter

Jupiter is the largest planet in the solar system. The most famous feature on the surface of the planet is the 'Great Red Spot' which is actually a storm that has been blowing for about 350 years, if not longer.

Jupiter has some of the largest moons in the Solar System and one in particular, Europa might be able to sustain life in an ocean below its icy surface.
There is one spacecraft currently orbiting Jupiter called Juno. Juno is trying to solve how the planet formed and finding out more about the winds that occur.

Saturn

Saturn is a gas giant just like Jupiter, Neptune and Uranus. This means that it doesn't really have a proper solid surface as it is mainly made up of gases with a small rocky core. Saturn is the second largest planet and is known for its rings, although the other gas giants also have these kinds of rings, only Saturn's rings can be seen the clearest.

Saturn's moon, Titan is the second largest in the solar system.
In 2005, NASA and ESA (European Space Agency) landed a space-probe called 'Huygens' on

Titan revealing the composition and the landscape of this moon. This spacecraft was part of the Cassini-Huygens that recently ended when the orbiting spacecraft Cassini was intentionally crashed into Saturn. Cassini showed us that another moon of Saturn, Enceladus is also potentially habitable.

Uranus

Uranus is the second furthest planet from the sun and therefore also has to travel a pretty long time to go once around out home star, it takes Uranus roughly 84 years to orbit once around the sun.

Uranus is a blue planet, not because of water, but because of gases that make it appear blue. Uranus orbits on its side, which means that its seasons are completely different to ours. Summer and winter each take 21 years at the north and south poles!

Neptune

Neptune is closely related to Uranus, the atmosphere is composed of almost the same gases and just like Uranus, Neptune also appears blue. Neptune inherits its name from the Roman god of the sea as reference to its deep blue colour.

Neptune is the furthest planet from the Sun and it takes 165 years for Neptune to go once around the Sun.
No space probes have ever visited Neptune or its partner Uranus but a fly-by was made by the space probe Voyager 2 in 1989.

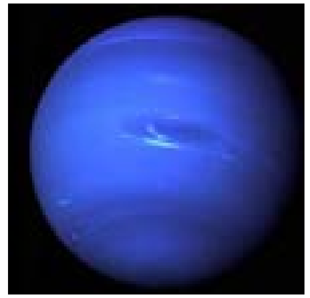

Shrinivas S. Aundhkar
Director
MGM APJ Abdul Kalam Astrospace Science Centre & Club
Aurangabad.

Students visited the center

चला संस्कृत शिकू या.........

'**भाषासु मुख्या मधुरा दिव्या गीर्वाणभारती**' अर्थात् '**सर्व भाषांमध्ये दैवी संस्कृतभाषा मुख्य आणि मधुर आहे**' असं संस्कृत भाषेचं वर्णन केलं जातं. संस्कृतभाषा सरल आणि समृद्ध आहे. हजारो वर्षांपासून दिमाखात डौलाने उभी असणारी संस्कृतभाषा २१ व्या शतकातही आपले गुरूत्व सांभाळून आहे. बऱ्याच जणांच्या मनात असा प्रश्न निर्माण झाला असेल की आधुनिक युगात संस्कृत शिकून काय उपयोग? या विषयावर चर्चा करण्यासाठी हा लेखनप्रपंच.

संस्कृतभाषा भारताची ओळख -

विना वेदं विना गीतां विना रामायणी कथाम् ।
विना भारतं संस्कृतं च भारतं भारतं नहि ।

वेद, गीता, रामायण, महाभारत आणि संस्कृत यांच्याशिवाय भारत हा भारत राहणारच नाही. संस्कृत ही भारताची ओळख आहे. '**सत्यमेव जयते**' हे भारत शासनाचे बोधवाक्य. तसेच अन्य संस्कृतबोधवाक्ये अनेक शासकीय विभागांची देखिल आहेत. उपनिषदांतील अनेक कथा आपल्याला भारतीय तत्वज्ञानाची ओळख करून देतात. रामायण आणि महाभारत हे ग्रंथ अनेक साहित्यकृतींचा आधार आहेत.

संस्कृतीच्या ज्ञानासाठी संस्कृत

भारतीय संस्कृती नद्यांच्या तीरावर विकसित झालेली संस्कृती आहे त्यामुळे पर्यावरण जपत जपत विकास कसा करावा हे आमच्या ऋषीमुनींनी सांगितले. '**वसुधैव कुटुम्बकम्**' हा संदेश संस्कृत साहित्यानं जगाला दिला. म्हणूनच तर म्हणतात '**संस्कृतिः संस्कृताश्रिता**' अर्थात संस्कृती ही संस्कृतवर आधारलेली आहे.

उच्चारशुद्धीसाठी संस्कृत

जसे उच्चारण तसे लेखन. जसे लेखन तसे पठन ही संस्कृतची विशेषता. संस्कृतच्या सततच्या वाचनाने, पठनाने उच्चार शुद्ध होतात. जीभेला वळण लागते. संस्कृतच्या सूत्रात बांधल्या गेल्यामुळे अन्य भाषांचा अभ्यास देखील सुलभ होतो. सूत्रबद्ध व्याकरण असल्यामुळे ही भाषा नवनवीन शब्द निर्माण करू शकते. संस्कृतमुळे शब्दसंग्रह वाढतो.

बौद्धिक विकासासाठी संस्कृत

संस्कृत श्लोक, स्तोत्रे, मंत्र यांच्या पठनाने आणि उच्चारणामुळे बौद्धिक विकासात मदत होते असे विविध शास्त्रज्ञांनी प्रयोगाद्वारे दाखवून दिले आहे. आपल्या संस्कृतीत लहानपणापासूनच शुभंकरोति, रामरक्षा, विष्णूसहस्रनाम, गीतेचे अध्याय मुलांना कंठस्थ करायला लावत असत त्यामुळे शब्दसंग्रह, उच्चारणशुद्धी याबरोबरच प्रज्ञा (ग्रहणशक्ती), मेधा (धारणाशक्ती) आणि प्रतिभा (कल्पनाशक्ती) यांचाही विकास होत असे.

नैतिक मूल्यवृद्धी साठी संस्कृत

संस्कृतभाषा आणि सुभाषिते यांचे नाते अतुट आहे. आकाशातील तारकांमुळे जसे आकाश शोभून दिसते तसेच सुभाषितांमुळे संस्कृतसाहित्य विशेष उजळून दिसते. ही सुभाषिते मानवाला कळत न कळत नीतिमत्ता शिकवतात म्हणूनच संस्कृत शिकतांना वेगळी नैतिकमूल्ये शिकण्याची गरज नसते. त्याचप्रमाणे

पंचतंत्र, हितोपदेश, भोजकथा यांच्या माध्यमातून मनोरंजनाद्वारे नैतिक मूल्ये मनावर बिंबवली जातात.

कलेचा आत्मा संस्कृत

भारतभूमी ही विविध कलांची जन्मभूमी आहे. संगीतकला, नृत्यकला, चित्रकला, गायन इ. ६४ कला भारतभूमीवर उदयाला आल्या. त्या सर्वांचा आत्मा संस्कृतच आहे यावर कुणाचेच दुमत नाही. या कलांचे पारिभाषिक शब्द पहा, सर्व संस्कृत किंवा संस्कृतोद्भव आहेत. भरतमुनींचे '**नाट्यशास्त्र**' असो की शार्ङ्गदेवाचे '**संगीतरत्नाकर**' संस्कृत कलाक्षेत्र समृद्ध करण्याचं कार्य अशा अनेक संस्कृतग्रंथानी केलं आहे.

समृद्ध शास्त्रपरंपरा

साहित्य, संगीत आणि कला याबरोबरच भारताला उज्ज्वल अशी शास्त्रपरंपरा लाभली आहे यात अध्यात्मशास्त्र व तत्वज्ञान सर्वोच्च स्थानी आहे. सांख्य योग, वेदान्त या आस्तिक दर्शनांबरोबरच चार्वाक, जैन आणि बौध्द दर्शनांचाही यथोचित सन्मान झालेला आहे. या आध्यात्मिक शास्त्राबरोबरच गणितशास्त्र, रसायनशास्त्र, जीवशास्त्र, भौतिकशास्त्र, धातूशास्त्र, कृषीशास्त्र, खगोलशास्त्र या शास्त्रांचाही विकास प्राचीन भारतात दिसतो.

करिअरची निवड आणि संस्कृत

संस्कृत शिकून केवळ शिक्षक किंवा प्राध्यापकच होता येते हा समज चुकीचा आहे. वैज्ञानिकही प्राचीन भारतीय विज्ञानांचा अभ्यास करत आहेत म्हणूनच आज आय.आय.टी (पवई) सारख्या महाविद्यालयात संस्कृत विभाग कार्यरत आहे. व्यवस्थापनशास्त्र (Management) सारखा विषय आज भगवद्गीता व कौटिल्य अर्थशास्त्राशी जोडला जात आहे. Corporate Chanakya सारखी पुस्तके त्याचीच उदाहरणे आहेत. U.P.S.C च्या मुख्य परीक्षेत संस्कृत विषय घेऊन IAS होता येते हे आदित्य झा या विद्यार्थ्याने भारतातून पहिला येऊन दाखवून दिले आहे. आंतरराष्ट्रीय योग दिवस साजरा होत असल्यापासून परदेशातही योगशिक्षकांची मागणी वाढली आहे.

तर मित्रहो, संस्कृत प्राचीन भाषा असली तरी आधुनिक युगाशी मैत्री करण्याचे तिच्यात सामर्थ्य आहे म्हणूनच ती चिरतरूण आहे. आपण मात्र आधुनिकतेच्या नावाखाली संस्कृत आणि संस्कृतीला विसरत चाललो आहोत का? हजारो वर्षांची तपश्चर्या आपण मातीमोल करत आहोत का? याचा विचार करण्याची गरज आहे. परकीय आक्रमणामुळे असो वा अन्य काही सामाजिक कारणांमुळे आपण संस्कृत शिकू शकलो नसलो तरी नवीन पिढीला संस्कृताभिमुख करण्याची जबाबदारी आपली आहे.

आज संस्कृतीशी जोडणाऱ्या अनेक संधी उपलब्ध आहेत. यू ट्यूब, इंटरनेट सारख्या माध्यमांचा वापर करून तंत्रस्नेही बनून आपणही संस्कृत शिकूया, शिकवू या जेणे करून संस्कृत-संस्कृती रक्षणाचे पवित्र काम केल्याचं समाधान लाभून आपलं जीवन सार्थकी लागेल.

जयतु संस्कृतम् ।

डॉ. अजय निलंगेकर
संस्कृत आचार्य

Learning through the Concept of Kitchen Garden

Children can learn new skills, have fun, play and develop self-confidence by spending time in the kitchen garden tending plants and growing their own food. Most children enjoy being outdoors and love digging the soil, getting dirty, creating things and watching plants grow, thus they have lots of fun and gain special benefits. Gardening is educational and develops new skills including:

- Responsibility – from caring for plants
- Understanding – as they learn about cause and effect (for example, plants die without water, weeds compete with plants)
- Self-confidence – from achieving their goals and enjoying the food they have grown
- Love of nature – a chance to learn about the outdoor environment in a safe and pleasant place
- Reasoning and discovery – learning about the science of plants, animals, weather, the environment, nutrition and simple construction
- Physical activity – doing something fun-filled and productive
- Cooperation – including shared play activity and teamwork
- Creativity – finding new and exciting ways to grow food
- Nutrition – learning about where fresh food comes from.

Vegetables occupy an important place in our daily life to increase not only the nutritive values of foods but also a balanced diet. Considering the importance of vegetables, to produce our own vegetable requirements in our backyards using the available fresh water as well as the kitchen concept has emerged. This will facilitate successful production of our own requirement of vegetables. Cultivation in a small area facilitates the methods of controlling pests and diseases through the removal of affected parts and non-use of chemicals. This is a safe practice, which does not cause toxic residues of pesticides in the vegetables produced.

There is a limited choice for the selection of sites for kitchen gardens and the final choice is usually the backyard of the house. This is convenient as the members of the family can give a constant care to the vegetables during leisure and the wastewater from the bathrooms and kitchen can easily be diverted to the vegetable beds. The size of a kitchen garden depends upon the availability of land and number of persons for whom vegetables are to be provided. There is no restriction in the shape of the kitchen garden but wherever possible rectangular garden is preferred to a square one. With succession cropping and intercropping, five cents of land would be adequate to supply vegetables for an average family of four to five persons.
Having a kitchen garden can be a great source of fun-filled learning for children.

Dr. Rajender Reddy
Director, Agriculture Education,
MGM Hills

शाळेत जाणाऱ्या मुलांसाठी आहार कसा असावा:

आयुर्वेदिक दृष्टीकोन

डॉक्टर हा माझा मुलगा, सहावीत आहे. याची उंची वाढत नाहीये, केलेला अभ्यास लक्षात राहत नाही, चिडचिड करतो व जेवणासाठी खूप मागे लागावे लागते, तरी मला तुम्ही सल्ला द्या. अशा कित्येक आया आमच्याकडे आपल्या मुलांच्या तक्रारी घेऊन येतात. आहाराच्या बदलत्या सवयी, व्यायामाचा अभाव, मोबाईल इ. चा अतिवापर यामुळे मुलांच्या अशा प्रकारच्या तक्रारी वाढत आहेत. मी सांगू इच्छिते कि पालकांनी आपल्या मुलांच्या आहारावर लक्ष दिल्यास ह्यातील बऱ्याच आरोग्याच्या तक्रारी कमी होतात. वाढत्या वयाच्या शाळकरी मुलांमध्ये हाडे व स्नायूंची वाढ BONE MINERALIZATION झपाट्याने होत असते, त्याचबरोबर बौद्धिक क्षमतांमध्ये COGNITIVE SKILLS वाढ विविध अवयवाच्या व मेंदूच्या पेशींची वाढ (CELLULAR GROWTH) होत असते. या वयात अभ्यास, खेळ, ACTIVITIES साठी मुलांना उर्जेची गरज जास्त असते. आधुनिक आहारशास्त्रानुसार या वयात, १५०० ते १९०० कॅलरीजची गरज असते, जी त्यांना दैनंदिन आहारातील संतुलित आहार ज्यात कर्बोदके (गहू, ज्वारी, भात, साखर, बाजरी, नाचणी, इ. तृणधान्ये), प्रथिने (डाळी, मांसाहार, दुध, दुग्धजन्य पदार्थ), स्निग्ध पदार्थ (तेल, तूप, लोणी, बटर), तसेच याचबरोबर जीवनसत्वे, क्षार, तंतुमय पदार्थ, हे विविध भाज्या, फळे, कडधान्ये यापासून मिळतात, जे चयापचयासाठी रोगप्रतिकार क्षमतेसाठी आवश्यक असतात. पण आपण बघतो कि बरीच मुले भाज्या, कडधान्ये खाण्यास कंटाळा करतात. किंबहुना मुलांना पिझ्झा, बर्गर इ. तत्सम जंक फूड खाण्यामागे जास्त कल असतो संशोधनानुसार मुले निरोगी दिसत असली तरीही ५०% मुले जीवनसत्वांच्या अभावापायी, तसेच फ़ॅलेट तत्वांच्या अभावी होणाऱ्या अनिमियामुळे ग्रस्त असतात तसेच काही मुले कुपोषित तर काही मुले अति लठ्ठ असतात (CHILDHOOD OBESITY). याचे कारण अयोग्य आहार व पालकांची अनास्था. उलटपक्षी पालकच स्वत:च पिझ्झा, बर्गर, पावभाजी इत्यादी जंकफूड घरी बनवून/मागवून खातात: मुले ही अनुकरणप्रिय असतात ह्या नात्याने मुलेही जंक फूड चे भक्त बनतात. ज्याप्रमाणे एखाद्या इमारतीचा पाया मजबूत असेल तर ती इमारत वर्षानुवर्षे मजबूत राहते त्याचप्रमाणे बालवयात जेवणाच्या योग्य सवयी व घरी बनवलेल्या सकस व ताज्या अन्नाची सवय लावली तर ते मुले भावी आयुष्यात देखील आरोग्याच्या दृष्टीने मजबूत राहते. याबाबतीत पालकांनी हे तत्त्वे लक्षात घातली पाहिजे कि, ‘जसे पेराल तसे उगवेल’. म्हणून घरी बनवलेल्या पदार्थांची सवय मुलांमध्ये रुजवावी.. पालकांनी अनास्था सोडून आपल्या मुलांच्या आहाराबाबत ते दक्ष राहिले तर निरोगी बालके ही भविष्यात निरोगी नागरिक बनतील.

आयुर्वेदानुसार आहारात बदल का व कसे:

प्राणाः प्राण भूतानां अन्नामन्न लोके अभिधावित ।
वर्ण प्रसाद सौस्वर्य जीवितम प्रतिभा सुखं ।। चरकसंहिता

अर्थ : आहार हा सर्व प्राणीमात्रांचा प्राणमय आधार आहे. आरोग्य, सुख, समाधान, आवाज, बुद्धी, शक्ती, बल हे सर्व आधारित आहे, यानुसार आयुर्वेदाच्या दृष्टीकोनातून आहारात बदल केले तर मुलांच्या आरोग्याचा पाया मजबूत होण्यास निश्चित मदत मिळेल. आयुर्वेद केवळ रोगोपचारच नाही तर रोग होऊ नयेत यासाठी आपण ऋतूनुसार व दिवसाच्या वेळेनुसार काय योग्य खायला पाहिजे म्हणजे रोग होणारच नाहीत याचे मार्गदर्शन करते. आयुर्वेद हे पाच हजार वर्षे प्राचीन भारतीय उपचारशास्त्र आहे. आयुर्वेदातील आठ अंगापैकी (अष्टांग आयुर्वेद) बाल रोग (कौमारभृत्य) या अंगात बालकांच्या आरोग्याविषयी, आहाराविषयी कश्यप संहितेत जी माहिती वर्णन केली आहे आहे ती आजही कसोटीवर उतरते.

आहार व रोगप्रतिकारक्षमता

मुलांमध्ये रोगप्रतिकारक्षमता वाढविण्यासाठी आयुर्वेदाने ओज तत्वाचे शरीरात असणे आवश्यक मानले आहे. हे ओज तत्व कसे निर्माण होते ते जाणून घेणे महत्वाचे आहे.

योग्य आहार पचन चांगल्या प्रतीचे रस, रक्त, मांस, मेद, अस्थी, मज्जा, शुक्र इ. शरीर धारण करणारे धातूपासून ओजनिर्मिती रोगप्रतिकार क्षमता, उत्तम बुद्धी, कांती

अयोग्य आहार घेतल्यास पचन व्यवस्थित न होऊन रस, रक्तादी धातू योग्य प्रकारे बनत नाही व त्यामुळे ओजनिर्मिती शरीरात न होऊन परिणामी रोगप्रतिकारक्षमता निर्माण होत नाही व ते मुल सतत आजारी पडते, त्याची शारीरिक व बौद्धिक वाढ खुंटत. ओज म्हणजे अर्थात योग्य आहाराचे सत्व स्वरूप असते. योग्य आहारापासूनच ओजनिर्मिती होते असे आयुर्वेद सांगते. मग हा योग्य आहार म्हणजे नेमका काय व त्यासाठी काय केले पाहिजे हे जाणून घेऊयात.

ताजे अन्न खा

आयुर्वेदानुसार योग्य आहार म्हणजे ज्यात प्राण तत्व असणे होय. हे प्राण तत्व ऋतूनुसार ताज्या आहारात जसे ताज्या भाज्या, फळे, दुध, गाईचे तूप, नैसर्गिक ऋतूनुसार त्या त्या प्रदेशात पिकलेली धान्ये यात असते. अशा आहाराचा समावेश मुलांच्या आहारात करावा .शिळ्या अन्नात, प्रक्रियायुक्त पदार्थांमध्ये , उदा. जंकफूड यात प्राण तत्व नष्ट झालेले असते, म्हणून असे प्राणहीन आहार टाळणे योग्य ठरेल.

घरी बनवलेल्या पदार्थांना प्राधान्य द्या

घरी बनवलेल्या पदार्थांमध्ये स्वच्छता, चांगल्या प्रतीचे, चवीचे अन्न मुलांच्या शरीरात जाते. तसेच आईचे वात्सल्य, प्रेम अन्नरुपात गेल्याने असा आहार मुलांना आवडतो, म्हणून मुलांना बाहेरच्या खाद्यपदार्थाऐवजी घरी बनवलेल्या आहारच द्यावा.

फ्रीझमधील आहार टाळा

फ्रीझमधील पदार्थ लगेच खायला देणे आरोग्यासाठी चांगले नाही आहे कारण त्यामुळे भुकेवर परिणाम होऊन असे अन्न कफनिर्मिती करून मुलांना कफाचे आजार जसे नाक वाहणे, दमा, अजीर्ण असे प्रकार होऊ शकतात. आयुर्वेद नुसार आहार हा कोष्ण अर्थात खाताना कोमट असला पाहिजे म्हणजे अग्निदीपन अर्थात भूक वाढून अन्नाचे पचन चांगले होते.

ऋतूनुसार आहार

आयुर्वेदाने स्वस्थ राहण्यासाठी ऋतुमानानुसार आहारात बदल करण्यास सुचवले आहे. कारण ऋतूनुसार हवामनात जे बदल होतात त्यानुसार शरीरातील अग्नी, पचनक्षमता, वात, पित्त, कफ दोषांची स्थिती यात बदल होत असतात. ऋतूविपारेत आहार घेतल्यास ते रोग निर्माण करण्यास कारणीभूत ठरतात. उदाहरणार्थ थंडीच्या दिवसात आईस्क्रीम खाल्ल्याने कफाचे त्रास, पावसाळ्यात बाहेरचे पाणीपुरी इत्यादी आंबट पदार्थ खाल्ल्यास जुलाब, वांत्या इ. आजार होतात. खालील तक्त्यानुसार पुढील पदार्थांचा समावेश करावा.

ऋतू	काय खावे	काय खाऊ नये
वर्षा ऋतू (जुन, जुलै, ऑगस्ट) पावसाळा	पचण्यास हलका आहार, जुने तांदूळ ,पेज, खिचडी, आलेपाक अद्रकामुळे चव चांगली येते व कफाचे आजार होत नाहीत, पचन चांगले होते.	वातावरण बदलामुळे अग्नी मंद असतो, नवीन पाण्यामुळे आम्लीयता वाढून पचनाचे विकार नवीन तांदूळ,आंबवलेले पदार्थ, कच्चे अन्न चिंच, इ.
शरद ऋतू (सप्टेंबर, ऑक्टोबर)	शीतलता देणारी डाळींब, उसाचा रस, कोहळ्याचा हलवा, आटवलेले दुध, तूप, आवळा मोरावळा इ.	या काळात पित्त वाढते म्हणून उन्हात जास्त वेळ फिरणे टाळणे तसेच उष्ण पदार्थ, तळलेले पदार्थ, मसालेदार पदार्थ, मांसाहार टाळणे.
हेमंत ऋतू (नोव्हेंबर, डिसेंबर)	या ऋतूत पचनक्षमता चांगली असते म्हणून पौष्टिक उडीद लाडू दिवाळीचे पदार्थ, सुका मेवा, सातूचे पीठ, अंजीर, गूळ फुटाणे इ. कोहळ्याचा पेठा पदार्थ, CHYAWANPRAS योग्य आहेत.	शिळे पदार्थ, ब्रेंड ,टोस्ट इ. रुक्ष पदार्थ ,जास्त वेळ उपाशी राहणे टाळणे.
शिशिर (जानेवारी)	वरीलप्रमाणे तसेच तिळगुळयुक्त पदार्थ, गाईचे तूप, ऋतूनुसार फळे थंडीमुळे शरीरास आलेली रुक्षता कमी होते. स्निग्ध तीळामुळे हाडे बळकट होतात.	
वसंत ऋतू (फेब्रुवारी , मार्च)	तुळस, अद्रक, कडूनिंब थोड्या प्रमाणात	थंड पदार्थ, दही इ. टाळणे कारण या काळात थंडी संपून ऊन वाढल्याने शरीरातील कफ पातळ होतो.
ग्रीष्म ऋतू (एप्रिल, मे)	वातावरणात उष्णता, रुक्षता येते त्यामुळे आंबा, पेंडखजूर, ऊसाचा रस इ.	अति थंड पदार्थ

LET FOOD BE YOUR MEDICINE

डॉ. अपर्णा ए. पांडव, आयुर्वेद तज्ञ
एमजीएम आरोग्यम् निसर्गोपचार, आयुर्वेद व योग केंद्र

वर्तमान शिक्षा प्रणाली

वर्तमान स्थिति में शिक्षा के क्षेत्र में बहुत प्रगती हुई है । हमारे देश का साक्षरता दर भी काफी बढ़ चूका है, लेकिन वास्तविक विचार करें तो यह एक शोध का विषय है ।

शिक्षा का उद्देश है बच्चों का सर्वांगीण विकास करना । लेकिन वर्तमान शिक्षा प्रणाली द्वारा यह संभव हो रहा है क्या ? शिक्षा होती है ज्ञानर्जन हेतु, किंतु इसकी तो अवज्ञा हो जाती है । शिक्षा का मकसद ही गुम हो गया । हमें बुजुर्ग बताते थे कि पुस्तक के एक पाठ को पकड़कर लेखक या कवि की सारी रचनाएँ पढ़ लिया करते थे । पुस्तक से लेखक-कवि का नाम व उनके लेखन का नमूना मिल जाता था । पहले समय में पाठ -कविता, लेखक या कवि की जिस पुस्तक से भी लिया गया है, उसे पूरा पढ लिया जाता था । इससे पाठ या कविता के प्रसंग व संदर्भ का भी पूरा ज्ञान हो जाता था । फिर समय आया पाठ पढ लो और अंत के प्रश्नों के उत्तर पाठ में ही चिंन्हिंत करके रट लो सवाल उसी में से आएँगें अब पाठयपुस्तक की कविता रटी होती है । रटी रटाई सुना देंगे पर पुस्तक देखकर पढ नहीं पाते ।

शिक्षक की जाँची हुई कापी के अवलोकन से पता पड़ जाता है कि कक्षा में शिक्षक बच्चों के प्रति कितने सजग हैं । बच्चा 'होम वर्क' कर रहा है कि नहीं और शिक्षक उसे सही तरह से जाँच रहे हैं कि नहीं इस पर भी अभिभावक की नजर रहनी चाहिए । यदि अभिभावक इस पर ध्यान देंगे, तो शिक्षक को मजबूरन सजग होकर काम करना पड़ेगा ।

अधिकारियों को चाहिए कि वे इन समस्याओं पर ध्यान दे । शिक्षा की गुणवत्ता के लिए कुछ करें । शिक्षकों को अपनी नौकरी के लिए इतनी सुविधाएँ दें कि वे इसे नौकरी नहीं समाज सेवा समझ सकें । वरना यह व्यर्थ की शिक्षा प्रणाली देश को डुबाने में पूरा सहयोग करेगी ।

परमात्मा रोडे
कार्यकारी मुख्याध्यापक, विद्या अरण्यम्

आनंददायी शिक्षण

विद्या अरण्यम् ची सुरूवात २०१७ साली झाली. या विद्यालयामध्ये मराठी, इंग्रजी माध्यमातून ज्ञानार्जनाचे अविरतकार्य सूरू आहे. निसर्गाच्या सानिध्यात भयमुक्त वातावरणात मुलांच्या शैक्षणिक प्रगतीचा पुरेपूर प्रयत्न हे विद्यालय या ठिकाणी करीत आहे. विद्यार्थांच्या सर्वागीण विकासासाठी **विद्या अरण्यम्** सतत प्रयत्नशील असते. नृत्य, गायन, वादन, चित्रकला, संस्कृत, विविध खेळ अशा विविध कलांना या विद्यालयाने जपण्याचा प्रयत्न केला आहे.

निसर्गाच्या सानिध्यात मोकळया, शुद्ध हवेशीर वातावरणात **विद्या अरण्यम्**चा वटवृक्ष बहरत आहे. या विद्यालयातील तज्ञ अनुभवी शिक्षकवृंद आपले ज्ञानदानाचे कार्य अगदी प्रमाणिकपणे करीत आहे. **विद्या अरण्यम्** संचालिका सु.श्री. पार्वती दत्ता दीदी यांनी **विद्या अरण्यम्** विद्यालयासाठी जी मेहनत घेतली ती खूप उल्लेखनीय आहे. त्यामुळेच हे विद्यालय आनंददायी, प्रेरणादायी शिक्षण देणारे विद्यालय ठरत आहे. अशा या **विद्या अरण्यम्**ला पुढील प्रगतीसाठी मनपूर्वक शुभेच्छा. हे विद्यालय वटवृक्षासारखे बहरो हीच सदिच्छा.

ममता अभिजीत हिवाळे झाल्टे
सहशिक्षिका
विद्या अरण्यम्

आपली शाळा 'विद्या अरण्यम्'

शास्त्रात दाखवल्याप्रमाणे '**सा विद्या या विमुक्तये**' अर्थात् विद्या ती आहे, जी मुक्त करते ज्याद्वारे आम्ही राग, शोक, द्वेष, पाप, दीनता, दासता, गरिबी, अज्ञान, अभाव, दुर्गुण, कुसंस्कार इ. च्या दासातून मुक्ती प्राप्त करू शकते ती विद्या आहे, अशी विद्या प्राप्त करणाऱ्याला 'विद्वान' म्हणतात. आजच्या सदर्भात बोलायचं झालं की, आजचे शिक्षण फक्त पुस्तकांपर्यंतच मर्यादित आहे. आपण जन्माला आल्यानंतर आपल्याला घडवण्यात ३ गोष्टींचा खूप मोठा वाटा असतो; एक आई, दुसरा आपला परिसर आणि तिसरा आणि महत्वाचा भाग म्हणजे '**आपली शाळा**'. बालपणापासूनच आपण जास्तीत-जास्त वेळ आपल्या शाळेतच घालवतो, आपल्या शाळेवर आपले पालक मोठी जबाबदारी टाकतात आणि शाळा ती जबाबदारी प्रामाणिकपणे पेलते. म्हणून शाळा ही व्यक्ती आणि राष्ट्र घडवण्यात एक महत्वाचे कार्य करते. हेच कार्य करण्याच्या उद्देशाने '**विद्या अरण्यम्**' ची स्थापना झाली.

गुरू पार्वती दत्ता दीदी यांच्या संकल्पनेतून साकार झालेली **विद्या अरण्यम्** गुरूकुल शाळा हे नुसते व्यक्ती आणि राष्ट्र घडवणे ऐवढेच आपले ध्येय न समजता व्यक्ती ही सामान्य शिक्षणा सोबतच विविध कलागुणांनी संपन्न असावी व विद्यार्थी सुशिक्षित तर असावाच पण त्यासोबत सुसंस्कृत, सुसंस्कारीत व आपल्या पारंपारिक कला, सण व मुल्यांचा जतन करणारे असावा. हे आपले प्राथमिक ध्येय व जबाबदारी समजून विद्या अरण्यम् गुरूकुल शाळा झपाटयाने त्यावर काम करत आहे. विद्या अरण्यम् येथे विद्यार्थी हे प्राचीन गुरूकुल पद्धतीने शिक्षण घेत आहेत. त्यांना निसर्गाशी जोडण्याचा व त्यांच्या भावी आयुष्याला आकार देण्याचा प्रयत्न केला जात आहे. विद्या अरण्यम् येथे शिक्षणासोबतच विद्यार्थांमध्ये विविध कला गुण जोपासण्यासाठी कार्य केले जात आहे ज्यामध्ये त्यांना शिल्पकला, चित्रकला, गायन, वादन, नृत्य, संस्कृत, सण, योग, पारंपारिक लुप्त झालेले खेळ यासारख्या अतिरिक्त गोष्टीवरही विशेष लक्ष दिले जाते, यातून त्यांच्यातील सुप्तगुणांना वाव मिळेल व याच गुणवान विद्यार्थांनद्वारे उद्याची विकसित पिढी निर्माण होईल यावर **विद्या अरण्यम्** गुरूकूल शाळेचा कटाक्ष दिसून येतो.

आजच्या काळात या सर्व बाबीवर क्वचितच शाळा असा विचार करतात पण **विद्या अरण्यम्** यावर विचारासोबतच त्याचे पालन कसे करावे त्याला अंमलात आणून त्यावर महत्वाची भुमिका साकारत आहे याचा मला गर्व होतो, **विद्या अरण्यम्** साठी काही काम करतांना त्याचा आनंद होतो आणि मी त्याचा एक सदस्य आहे.

महेश वैष्णव
महागामी कर्मचारी

नृत्य-गाथा: एक अह्वान

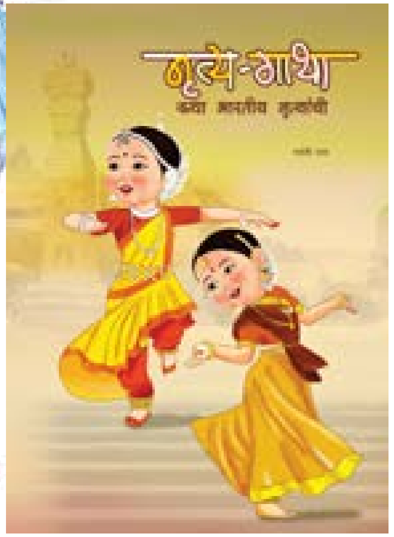

सुश्री पार्वती दत्ता द्वारा लिखी गई ''नृत्य-गाथा'' पूरे विश्व में एकमात्र ऐसा प्रयास कहा जाना चाहिए, जिसके माध्यम से नृत्य जैसे गूढ़, गंभीर, विशाल विषय को अपने सरलतम रूप में उसी गूढ़ता, उसी गंभीरता, उसी विशालता और रोचकता के साथ प्रस्तुत किया गया है ।

शास्त्रीय नृत्यों के चित्त, चरित्र, चित्र, नृत्य के सूक्ष्म से सूक्ष्मतम बिंदूओं को सुंदर ढंग से व्यक्त किया गया है । एक अबोध शिशु को भी बोध हो जाए कि शास्त्रीय नृत्य एक अलौकिक व आनन्ददायक कला है । मैं मानती हूँ ''नृत्य-गाथा'' जैसी पुस्तकें स्कूल के पाठ्यक्रम का हिस्सा होना चाहिए ताकि हर बच्चा अपने प्रारंभिक अवस्था से ही देश की कला और संस्कृति से जुड़ जाए ।

यह पुस्तक सहज-मन शिशु, बाल जिज्ञासा, बाल कल्पना पर गहन विचार और विवेचना के बाद लिखी गई है । वस्तुत: ये पुस्तक मात्र एक पुस्तक नहीं बल्कि संदेश है, अह्वान है -कला जागृति के लिए और पुरातन संस्कृति की रक्षा के लिए । लुप्त हो रही महान धरोहर, नृत्य कला के लिए एक उपजाऊ भूमि तैयार करते हुए, उसमें प्रखर बीजों का रोपण कर रही है ।

यह पुस्तक एक संकल्प के तहत रची गई है । इसे पढ़नेवाले सहज ही अनुभूत कर पाएगें, कि ''नृत्य-गाथा'' अपने आप में एक ''नृत्य गीता'' भी है, जो कला के तन-मन को चैतन्य के सूत्र में बांध कर उसे मुक्ति और मोक्ष की धारा में प्रवाहमय कर सकता है । पुस्तक के आकर्षक चित्र मानों इतिहास को वर्तमान बना देने का उत्साह रखते हैं ।

हाँ, बच्चे स्वयं को पाना चाहते हैं, इसी रूप में कई बच्चों ने खुद से प्रश्न भी किया होगा, क्या ये सुंदर चित्र मेरा है? कौन है ये?... जो इतना सुंदर है ।

इस पुस्तक की सार्थकता इसी में है, कि बच्चे ''नृत्य-गाथा'' पुस्तक में स्वयं को खोज रहे हैं । बच्चों के मन को टटोल कर उनको जोड़ने की कामना से इसे लिखा गया है । कई भाषाओं में इसका अनुवाद भी हुआ है ।

इस भाव का प्रभाव लाते हुए समाज के लिए मजबूत नींव, उत्कृष्ठ सृजन के

शुभ उद्देश्यों के साथ ''नृत्य-गाथा'' आपके लिए नृत्य-चेतन समाज बनाने की यात्रा में चल पड़ी है ।

चलो हम भी इसके साथ चलें.........

दोलन राय

'विद्या अरण्यम्: आधुनिक युगातील पारंपरिक शाळा'

रूसलेला निसर्ग आणि अपुऱ्या सोई सुविधा अशा संकटात सापडलेल्या ग्रामीण भागात **विद्या अरण्यम्** शाळेने एक नवीन ऊर्जा निर्माण करून खेड्याकडून शहराकडे जाण्यापेक्षा '**खेडयाकडे परत चला**' हा जणू नवा नाराच दिला आहे. आजच्या धकाधकीच्या आणि आधुनिक जगात आपण आपली परंपरा, शिकवण, संस्कार-संस्कृती हे विसरत चाललो आहोत, स्वातंत्र्यात असून सुद्धा परकीयांच्या चालीरीतींचं आंधळ अनुकरण करून आपणच आपल्याला जणू पारतंत्र्यात ढकलत चाललो आहोत आणि या पारतंत्र्यातून बाहेर पडण्यासाठी आज **विद्या अरण्यम्** सारख्या शाळेची आपल्या समाजाला अत्यंत आवश्यकता आहे, जिथे मुलांमधे बालवयापासूनच आपली संस्कृती, प्राचीन कला, प्राचीन शिक्षण पद्धती याबद्दल गोडी निर्माण केली जात आहे, त्यांना निसर्गाशी, ग्रामीण भागाशी जोडण्यासाठी प्रयत्न केले जात आहे.

गुरू रवींद्रनाथ टागोरांच्या पश्चिम बंगाल स्थित 'शांती निकेतन' पासून प्रेरित **विद्या अरण्यम्** ची संकल्पना सुचली, ती जगविख्यात कला संस्था 'महागामी' च्या गुरू पार्वती दत्ता यांना. आपल्या २५ वर्षाच्या कलाक्षेत्रातील प्रदीर्घ कारकिर्दीत गुरू पार्वती दत्ता जगभर फिरतांना भारतीय प्राचीन संस्कृतीचा, कलांचा होत चाललेला ऱ्हास जवळून बघत आल्या आहेत आणि स्वतः कलाकार असल्याने आपल्या संस्कृतीचा, कलांचा समाजाला पडत चाललेला विसर वेळोवेळी परत आठवून देण्याच कार्य त्या निरंतर करत आल्या आहेत, त्यांच्या पुढाकाराने आपल्या संस्कृतीच जतन करण्याच्या,तसेच पुरातन कला, शिक्षण पद्धती पुनर्जीवित करण्याच्या उद्धेश्यानेच निर्माण झालेली शाळा म्हणजे '**विद्या अरण्यम्**'.

विद्येचे, शिक्षणाचे महत्त्व आपण प्राचीन काळापासूनच बघत आलो आहोत, आज आपण जे काही आपल्या संस्कृतीबद्दल, कलांबद्दल वाचतो, पाहतो ते त्या काळातील विद्वानांमुळे, शिक्षित लोकांमुळेच शक्य झाले, त्यामुळे शिक्षण हे फक्त उदरनिर्वाहाचे, चांगली नोकरी मिळवण्याचे, जीवनात यशस्वी होण्याचे माध्यम न राहता एका पिढीकडून दुसऱ्या पिढीकडे संस्कृती, परंपरेचे, संस्काराचे, विचारांचे हस्तांतरण करण्याचे महत्वाचे साधन झालेले आहे. आजच्या आधुनिक स्पर्धेच्या युगात विद्यार्थ्यांना शैक्षणिक अभ्यासक्रमासोबतच विविध कलागुणांनी संपन असणे अत्यंत आवश्यक झालेले आहे कारण सामान्य शिक्षणाने विद्यार्थी शिक्षित तर म्हणवला जाईल परंतु स्पर्धेत टिकून राहण्यासाठी आणि यशस्वी होण्यासाठी त्याला आपले वेगळे स्थान निर्माण करण्याची गरज निर्माण झाली आहे हीच गरज ओळखून विद्या अरण्यम् शाळेतुन अभ्यासक्रमासोबतच विद्यार्थ्यांचा सर्वांगीण विकास कसा केला जाईल व त्यांना विविध कलागुणांनी कसे संपन केले जाईल यावर जास्तीत जास्त भर दिला जात आहे.

औरंगाबादपासून जवळच गांधेलीच्या डोंगरातील निसर्गरम्य वातावरणात आपली प्राचीन संस्कृती जपण्याचे, पुरातन कलांना पुनर्जीवित करण्याचे, शहरांना परत ग्रामीण भागाशी जोडण्याचे तसेच आधुनिक जगाशी देखील समतोल साधन्याच कार्य विद्या अरण्यम् द्वारे केले जातेय, विस्कटलेल्या समाजाची व्यवस्थित घडी बसविण्याच्या त्यांच्या प्रयत्नांना सलाम ! मी एक माणूस म्हणून समाजात जगतो आणि समाजाने मला खुप काही दिले आहे ज्याची परतफेड करण जरी मला शक्य नसले तरी मी समाजाला काहीतरी देणे लागतो या भावनेला पूर्णत्वास नेण्यासाठी **विद्या अरण्यम्** शाळा म्हणजे मला मिळालेली संधी आहे असे समजून मी या संधीद्वारे माझ्या सभोवतालच्या वाट भरकटलेल्यांना, गरजवंताना विद्या अरण्यम् ची वाट दाखवून शाळेसोबत काम करून समाजाचे ऋण काही अंशी का होईना उतरवण्याचा प्रयत्न नक्कीच करत राहिल, **विद्या अरण्यम्** शाळेच्या उज्वल यशासाठी कोटी कोटी शुभेच्छा !!

अजित दामोदर
शिक्षकेत्तर कर्मचारी
विद्या अरण्यम् आणि महागामी

अंकुरन....एका महावृक्षाच.....

औरंगाबाद शहरामध्ये दरवर्षी वेगवेगळया शाळांची सूरूवात होत आहे. प्रत्येक शाळेची उभारणी वेगवेगळया संकल्पनेवर उभारली आहे, त्यामध्ये शाळांची एक स्पर्धा निर्माण झाली आहे आणि त्यांचा कल अधुनिकतेकडे आहे. औरंगाबाद नगरी मध्ये किंबहुना मराठवाडयामध्ये एका अतिप्राचीन शिक्षण प्रकारावर आधारित, म्हणजे गुरूकुल संकल्पनेवर आधारित '**विद्या अरण्यम्**' ही शाळा, नव्याने उभारण्याची जबाबदारी महात्मा गांधी मिशन नी हाती घेतली

गांधेली प्रक्षेत्रामध्ये या शाळेची सूरूवात होणार हे ऐकल्यानंतर थोडीशी शंका ही सूरूवातीला आली की हे सगळं खूप मोठं आव्हान आहे पण आज त्या शाळेतील मुलांकडे पाहील्यानतंर वाटतं की, हीच ती ग्रामीण भागातील मुलें ज्यामध्ये पूर्णपणे बदल झालेला आहे. शिस्त बद्धता, संस्कृती, संस्कार आणि विनम्रता या शाळेच्या प्रत्येक मुलामध्ये दिसून येते. या आव्हानाला पूर्णपणे मात करित सुश्री पार्वती दत्ता यांनी या शाळेच्या प्रत्येक गोष्टीत एक पवित्र, शुद्ध आणि दर्जेदार शिक्षण व संस्कार विंबवण्याचा प्रयत्न केला आहे. शाळेची इमारत असो की विद्यार्थ्यांची बैठक व्यवस्था, प्रार्थना, वर्गकक्ष विविध सांस्कृतिक कार्यक्रम, गणवेश या सर्वांमध्ये एक वेगळी प्रसन्नता दिसून येते या शाळेत संपूर्ण पायाभूत सुविधा, अभ्यासक्रम, मूल्यमापन आणि भारतीय अतीप्राचीन संस्कृतीला जपण्याचा प्रयत्न हे सगळं उमटून दिसतं.

विद्या अरण्यम् या शाळेचं लावलेलं छोटसं रोपटं खूप बहरदार व्हावं आणि या रोपटयाचं खरोखरच अरण्य व्हावं यासाठी खूप शुभेच्छा !

शिल्पा हणमंतराव तरते
सहाय्यक प्राध्यापक
कृषी जैवतंत्रज्ञान महाविद्यालय

विद्या अरण्यम् : भारतीय संस्कृतीचे पुनरुज्जीवन

प्राचीनकाळात शिक्षणाला खूप महत्त्व होते. सभ्यता, संस्कृती आणि शिक्षणाची निर्मिती सर्वात आधी भारतात झाली. प्राचीन काळात शिक्षणाचे ठिकाण हे गावापासून दूर अरण्यात (गुरूकुलात) असे. याचे संचलन ऋषीमुनी करत. प्राचीनकाळात विद्यार्थी ब्रह्मचार्याचे नियम पालन करत. गुरूकुल याचा शाब्दिक अर्थ आहे ''**गुरूचे कुटुंब**'' हे विद्यालय जेथे विद्यार्थी आपल्या कुटुंबापासून दूर गुरूच्या कुटुंबाचा एक भाग बनून शिक्षण घेतात. पूर्ण इतिहासात अशा विद्यालयाचे खूप महत्त्व होते. जसे आपण महाभारतात, रामायणात ऐकतोच. गुरूकुल शिक्षण हे पूर्णपणे निशुल्क असे. हे समाजाच्या लोकांकडून चालवले जाई. यात राजा दान करत असे. गुरूकुलात प्रत्येक समाजाचे लोक शिक्षण घेऊ शकत होते. गुरूकुलातील दिनचर्या खूप कडक असायची. सूर्योदयाआधीपासून सूर्यनमस्कार, योगासने, मंत्रजाप, पाठ, गायन, वादन, नृत्य व शास्त्र अध्ययन करावे लागे. संध्याकाळी सूर्यास्तापर्यंत गुरूकुलात अध्ययन चालत असे. गुरूकुल नवीन पाठसुरू करण्यापूर्वी मागच्या पाठांचे अध्ययन करवून घ्यायचे. त्यात विद्यार्थ्यांना किती समजले याची ते चाचणी करत. यामुळे विद्यार्थ्यांची तयारी होते की नाही हे कळायचे. त्यामुळे परीक्षा कधी आहे, परीक्षेची सिध्दता कशी करायाची असा प्रश्नच उद्भवत नसे.

''**ज्ञानशक्तिसमारूढः तत्त्वमाविभूषितः। भुक्तिमुक्तिप्रदात च तस्मै श्रीगुरवे नमः।**''
त्या महान गुरू साठी नमस्कार. ज्यांनी ज्ञानाची शक्ती आम्हाला दिली, जी फुलांच्या माळांनी सजलेली, विविध सिद्धांत, समृद्धी आणि मुक्ती देणारी आहे.

''**साहित्य-संगीत-कलाविहीनः साक्षात् पशुः पुच्छविषाणहीनः ।**'' भर्तृहरी
साहित्य-संगीत-कला इ. रहित मनुष्य म्हणजे शेपुट व शिंग नसलेला साक्षात पशूच होय.
आपण पाहतो की समाजाचे अनेक क्षेत्रात अवमूल्यन झाले आहे. समाजाची दुरवस्था झाली आहे. समाजाची सर्वांगीण उन्नती व्हायची असेल तर मुळापासूनच उच्च शैक्षणिक मूल्यांचे बीजारोपण झाले पाहिजे. त्यासाठीच गुरूकुल पद्धती प्राचीन भारतीय संस्कृतीचे पुनरूज्जीवन झाले पाहिजे.

आजच्या काहीशा दिशाहीन व भरकटलेल्या शिक्षण पद्धतीत बदल करण्याच्या दृष्टीने **विद्या अरण्यम्** सारख्या शाळा प्रयत्न करतात. आपली प्राचीन शिक्षणपद्धती ''गुरूकुल'' व वर्तमान शिक्षणपद्धती या दोघांचे एकत्रीकरण म्हणजे **विद्या अरण्यम्**.

विद्या अरण्यम् मध्ये गुरूकुल (गुरू शिष्य परंपरा) संकल्पनेला धरून विद्यार्थ्यांना संस्कारीत करण्याचे ध्येय आहे.

एकीकडे शिक्षणाचे होणारे बाजारीकरण व शिक्षण पद्धती यातून एक आशेचा किरण **विद्या अरण्यम्**च्या माध्यमातून निर्माण झाला आहे. **विद्या अरण्यम्**कडून घडणाऱ्या विद्यार्थ्यांद्वारे त्यांचा व समाजाचा आणि पर्यायाने उद्याच्या भारताचाही विकास घडो या मनोकामनेसह **विद्या अरण्यम्**ला शुभेच्छा..!

अनुपसिंग राजपूत
कर्मचारी
विद्या अरण्यम् आणि महागामी

विद्या अरण्यम्: शिक्षण, कला आणि बरेच काही...

विद्या अरण्यम् ही मराठवाड्यातील पहिलीच गरूकुल पद्धतीने चालणारी शाळा आहे. हया शाळेच्या स्थापनेची प्रेरणा गुरू पार्वती दत्ता यांना रविंद्रनाथ टागोर यांच्या शांतीनिकेतन येथील शाळेपासुन मिळाली. त्यांनी गांधेली येथील निसर्गरम्य वातावरणांत त्याचा पाया रचला. गुरू पार्वती दत्ता यांच्या संकल्पनेत सध्याच्या आधुनिक युगात मुलांना स्थान मिळण्यासाठी **विद्या अरण्यम्** शाळेमध्ये ई-क्लास रूम तर आहेतच, त्याशिवाय हया शाळेचे वैशिष्टय म्हणजे अन्य शाळेचा दृष्टीकोन हा फक्त आणि फक्त वार्षिक अभ्यासक्रम पूर्ण करून घेणे हा असतो. परंतु, येथे या गोष्टींची पूर्तता करून पारंपारीक भारतीय नृत्य, वाद्य, गीत यांचे संगोपन केले जाते व त्यांचे संवर्धन कसे केले जाईल याचा विचार करून मुलांना त्याप्रमाणे शिक्षण दिले जाते.

मी जेंव्हा शाळेतील मुलांच्या निरागस चेहऱ्याकडे बघतो तेंव्हा त्यांच्या मनातले भाव अश्या प्रकारे दिसतात 'देव पहावया गेलो आणि देवची होऊनी आलो' इतके पवित्र आणि निर्मळ वातावरण मी **विद्या अरण्यम्** शाळेमध्ये बघितले. अन्य शाळांमध्ये वार्षिक स्नेहसंमेलनात पाश्चिमात्य तसेच चित्रपट गीतांवर आधारीत कार्यक्रम होतात व पालकांना त्या गोष्टीचे मोठे कौतुक वाटते. परंतु, **विद्या अरण्यम्** शाळेमध्ये मागील वर्षी 'पंख' या शिर्षकाखाली झालेले पहिले स्नेहसंमेलन हे बघण्या जोगे होते, यामध्ये भारतीय कला व त्यांचे मुळरूप बघण्यास मिळाले. एवढेच नव्हे तर मुलांना व त्यांच्या पालकांना आपला भारतीय सण कश्या पद्धतीने साजरे करावे त्यांचे कसे संगोपन करावे ही गोष्ट तेथे झालेल्या 'पतंग महोत्सव' च्या माध्यमातुन शिकण्यास मिळाली. एव्हढेच नव्हे तर तेथे शिक्षणा व्यतिरिक्त योगा, विविध वाद्यांचा अभ्यास तसेच मुर्तीकला यांचे देखील शिक्षण दिले जाते. 'शरीरसंपत्ती ही सर्व श्रेष्ठसंपत्ती' म्हणतात त्यामुळे मुलांना शरीर कसे निरोगी व उत्कृष्ट राहील यावर विशेष भर दिला जातो. तेथील शिक्षक वर्ग त्यासाठी कठोर परिश्रम घेत आहेत आणि हे कार्य कशा पद्धतीने व्यवस्थित पार पडेल व मुलांना उत्तम व दर्जेदार शिक्षण कसे मिळेल यावर गुरू पार्वती दत्ता यांचे बारकाईने लक्ष असते. त्यांच्या हया शैक्षणिक व उपक्रमाच्या एम.जी.एम. चा कर्मचारी या नात्याने माझ्या लाख-लाख शुभेच्छा.

धन्यवाद!

विलास स. लोखंडे
महागामी कर्मचारी

गुरूकुल

आजपर्यंत आपण अनेकदा भारतातील प्राचीन गुरूकुल पध्दती विषयी ऐकले असेल. या शिक्षण पद्धतीत गुरूंच्या घरी जाऊन शिक्षण घेणे, ऐवढाच अर्थ आपल्याला माहीत आहे. गुरूकुल म्हणजे नेमके काय, तेथील दिनचर्या अध्यापन पद्धती कशी असते याची माहिती होण्यासाठी आपली गुरूकुल पद्धतीची शाळा '**विद्या अरण्यम्**' हे एक छोटसं रोपटं आपल्या एमजीएम परिसरामध्ये डुलत आहे. आपल्या देशाचे वैशिष्ट्य म्हणजे गुरू-शिष्य परंपरा. गुरूच आपल्याला अज्ञानातून बाहेर काढतात शिक्षक हे आपले गुरूच आहेत गुरू या शब्दाचा अर्थ गु- अंधकार, रू- नाहिसा करणे. गुरूच आपल्याला जीवनातील अज्ञान दूर करून आनंदी जीवन कसे जगावे ते आपल्याला शिकवतात. मनुष्याच्या जीवनातील तीन गुरू आपल्यावर निरनिराळे संस्कार करून आपल्याला समाजाशी एकरूप व्हायला शिकवणारे आई-वडील हे आपले पहिले गुरू, शिक्षक हे आपले दुसरे गुरू, म्हणून आपण शिक्षक दिन गुरूपोर्णिमेला साजरा करायला हवा. गुरू म्हणजे ज्ञानाचा सागर आहे, परंतु घटाने-घागरीने, आपली मान खाली केल्याशिवाय म्हणजे विनम्र झाल्याशिवाय पाणी मिळू शकत नाही. त्याचप्रमाणे गुरूजवळ शिष्याने नम्र झाल्याविना त्याला ज्ञान प्राप्त होणार नाही. हे सर्वांनी लक्षात ठेवावे.

'**गुरू बिन ज्ञान कहासे लाऊ**' हेच खरे आहे. गुरूंच्या उपकारांनी आपले मन कृतज्ञतेने भरून येते. तेव्हा आपल्या तोंडातून श्लोक बाहेर पडतो ''**गुरूर्ब्रह्मा गुरूर्विष्णू गुरूर्देवो महेश्वरा । गुरू साक्षात परंब्रह्म तस्मै श्री गुरूवे नमः।**'' गुरू आपल्याला अनेक विषयांचे ज्ञान देतात. ते इतिहास शिकवतात. त्यातून ते आपल्यातील राष्टाभिमान जागृत करतात. आपण आपल्यासाठी जगायचे नसते तर राष्ट्रासाठी जगायचे असते. हा व्यापक विचार आपल्याला देतात. भगतसिंग, सुखदेव, राजगुरू इ. क्रान्तीकांरानी राष्ट्रासाठी प्राणार्पण केले. त्यासाठी आपण त्याग करायला हवा. त्याग हा आपल्या जीवनाचा पाया आहे. असे आपल्याला गुरू सांगतात. त्यागी मुलेच राष्ट्राचे रक्षण करू शकतात. तिसरे गुरू म्हणजे आध्यत्मिक गुरू. जसे श्रीकृष्ण, अर्जुन, श्रीराम कृष्ण परंहस, - स्वामी विवेकानंद, समर्थ रामदास स्वामी, शिवाजी महाराज, अशी गुरू शिष्य परंपरा आपल्या देशाचे वैशिष्टय आहे. आध्यत्मिक गुरू आपल्याला आपली खरी ओळख करून देतात. आपल्याला अज्ञानामुळे असे वाटते की मी एक व्यक्ती आहे. पण खरे पाहता आपण व्यक्ती नसून आत्मा आहोत. समजा आत्मा आपल्या पासून वेगळा केला, तर आपण काही करू शकत नाही. गुरूकुल ही एक अशी संस्था जिथे मुलांची शारीरिक, मानसिक बौध्दिक व नैतिक गुण विकसित होतात.

आपल्या देशाचा आध्यत्मिक आणि सांस्कृतिक वारसा हा त्यांचा कणा आहे. गुरूकुल परंपरा ही सेवा सर्जनशील, कल्पकता आणि आत्मज्ञान यांना सशक्त आणि समृद्ध करणारी शिक्षण प्रणाली आहे. सर्वांगीन विकासासाठी अभ्यासपूरक उपक्रमांवर जसे नृत्य, गायन, अभिनय, चित्रकला, शिल्पकला, संभाषण, क्रीडा, वादविवाद, बागकाम, शेतीकाम, वृक्षसंवर्धन इ. कौशल्य विकासावर भर देण्यासाठी एकमेव शाळा आहे **विद्या अरण्यम्**.

सा विद्या या विमुक्तये । विद्येनेच खरी मुक्ती मिळते
हे आमचे ब्रिद आहे आणि यासाठीच **विद्या अरण्यम्** !

धन्यवाद!

वर्षा विनायक कदम
सहशिक्षिका
विद्या अरण्यम्

पतंग महोत्सव

''डुग्गा, खलमी, डोळे, टोक्का, ढाच, दोरभरी, चौकडा, चिपडी'' काहीतरी विचित्रच वाचतोय, असं वाटतंय ना ! पण हे मराठीच शब्द आहेत ही भाषा फक्त मकर संक्रांतीच्या दिवशी ऐकू येते, तीही फक्त औरंगाबादेत. पतंग इतरत्रही उडतात, पण औरंगाबादची मजा काही औरच मकर संक्रांतीच्या दिवशी अख्खं औरंगाबाद शहर जमिनीवर नसजंच ते असतं गच्चीवर. सगळे जण आपापलं वय विसरून पतंग उडवतात, ''ए.......काटे......... '' या शब्दाने दुसऱ्याच्या कटलेल्या पतंगाने मन एकदम आनंदी होऊन जातं.

या वर्षी पतंग उडविणयाचा काही वेगळाच योग आला, आणि तो योग जुळून आणला **विद्या अरण्यम्**च्या संचालिका पार्वती दीदींनी !

दीदींनी पतंग महोत्सवाची कल्पना ६ महिन्या आधीच आमच्या महागामी कर्मचारी समोर मांडली, पतंग म्हटल्यावर आम्ही उत्साहाने कामाला लागलो, कारण **विद्या अरण्यम्** गांधेली सारख्या डोंगर, टेकड्या, दऱ्यांनी व्यापलेल्या हवेशीर ठिकाणी पतंग उडविण्याची मजाच काही और असणार यात काही शंकाच नाही.

पतंग कोणाता बनवायचा, कसा बनवायचा, किती बनवायचे, रंग कोणता घ्यायचा, छपाई काय करायची याची कल्पना येत नव्हती. मग चर्चा होऊ लागली. दीदी आम्हाला मार्गदर्शन करत होत्या, काही दिवसांनी पतंग आले छपाईचे काम सुरू झाले, जसा जसा महोत्सव जवळ येऊ लागला तस तसे उत्साह आणि कामाचा ताण वाढू लागला आणि शेवटी **विद्या अरण्यम्** पतंग महोत्सवाचा दिवस आला.

महोत्सवाची तयारी झाली होती, सकाळी ९ वाजता आम्ही **विद्या अरण्यम्** मध्ये पोहोचलो. कार्यक्रमाला सुरूवात झाली, शाळेच्या विद्यार्थ्यांनी काही गीत, श्लोक सादर केले व आम्ही ज्याची आतुरतेने वाट पाहात होतो तो क्षण आला. मान्यवरांच्या व शाळेच्या विद्यार्थ्यांच्या हस्ते पतंग उडवणे सुरू झाले. आम्हीही खूप पतंग उडविले, पारंपारिक खेळ खेळले त्या सोबतच खवय्यांनी झुणका, भाकरी, भरीत, मेथीचे धपाटे, फळांचा रस, मधू मका असे खाद्य पदार्थ उपलब्ध केले होते, त्याचाही आनंद आम्ही घेतला भोजनाचाही आस्वाद घेतला व कार्यक्रमाची सांगता झाली.

असा आनंद आम्हाला दरवर्षी मिळो, आणि असा प्रत्येक सण प्रत्येक वर्षी साजरा व्हावा अशी विनंती आणि विद्या अरण्यम् ला शुभेच्छा !

धन्यवाद!

अनुपसिंग राजपूत
कर्मचारी
विद्या अरण्यम् आणि महागामी

Inspiring thoughts ...

Schools and colleges are really a factory for turning out clerks for the Government. I **Mahatma Gandhi**

When educating the minds of our youth,
we must not forget to educate their hearts. I **Dalai Lama**

Education is the manifestation of perfection
already existing in man. I **Swami Vivekanand**

One of the very important characteristics of a student is to question Let the students ask questions. I **A. P. J. Abdul Kalam**

Intelligence plus character is the goal of
true education. I **Martin Luther King Jr**.

The illiterate of the 21st century won't be
those who can't read & write but those who can't
learn, unlearn & relearn I **Alvin Toffler**

The intuitive mind is a sacred gift and the rational mind is a faithful servant.
We have created asociety that honors the servant
and has forgotten the gift I **Albert Einstein**

Where the mind is without fear
and the head is held high,
Where knowledge is free;
Where the world has not been broken up
into fragments by narrow domestic walls;
Where words come out from the depth of truth;
Where tireless striving
stretches its arms towards perfection;
Where the clear stream of reason
has not lost its way into the
dreary desert sand of dead habit;
Where the mind is led forward by thee
into ever-widening thought and action–
into that heaven of freedom,
my Father,
Let my country awake.

English Translation by Tagore in 'Gitanjali' 1912

सिंचन

... drops of nourishing thoughts

Vidyā-Araṇyam Model of Education

सा विद्या या विमुक्तये

…. Vidyā is that which liberates

With this Sanskrit verse as our inspiration and motto, a unique model of education was designed that could envisage the true spirit of learning, of eradication of fear and negativity, and of reinstating the lost philosophy of integrated and holistic learning. **Vidyā-Araṇyam** has been visualised as a school that blends the spirituality, simplicity and profound learning of the Gurukul system with contemporary needs, futuristic outlook and ecological harmony. The Education Model of **Vidyā-Araṇyam** draws inspiration from the four fundamental principles of Tagore's educational philosophy: naturalism, humanism, internationalism and idealism. With an aim to revive and restore our knowledge-transmission system that was lost due to colonization, modernization and industrialization; we have included four additional components in the Education model: Culture, Heritage, Environment and Native Knowledge.

The future education in the entire world will move towards more liberated, integrated, personalized, project-based mentorship programs and phased learning processes. With this perspective, it is all the more valid to re-introduce and nurture the 8-fold education model that looks at an all-round development of the learner, the mentor and the learning space. Thus, in addition to the regular academics and activities that every school offers, the vision of **Vidyā-Araṇyam** is to enable every child, every learner to progress not just in the education imparted, but also in the overall development of personality, creative expression and holistic learning. Providing wings to fly in free sky, to glide beyond smokey clouds of laborious learning methods and to emerge as empowered spirited learners, is the philosophy at **Vidyā-Araṇyam**; that is nestled around the hills and valleys in the picturesque campus at Bagh Talav, Gandheli

Naturalism

"From the solemn gloom of the temple children run out to sit in the dust, God watches them play and forgets the priest" -Rabindranath Tagore

Naturalism as a philosophy of education was developed in the 18th century. It is based on the assumption that nature represents the wholeness of reality. Nature, itself, is a total system that contains and explains all existence including human beings and human nature. Education must conform to the natural processes of growth and mental development. This root principle, already touched upon,

Plantation by students

stems from a concern to understand the nature of the child and follows from naturalism's conception of the pupil. It is the make up of the learner that determines the character of the learning process, not the designs of teachers of the learner or there simply will be no learning.

In terms of theory of knowledge, Naturalism highlights the value of scientific knowledge, through specific observation, accumulation and generalization. It also lays emphasis on the empirical and experimental knowledge. Naturalism also lays stress on sensory training as senses are the gateways to learning. According to naturalists the teacher is the observer and facilitator of the child's development rather than a giver of information, ideas, ideals and will power or a molder of character. In the words of Ross "teacher in a naturalistic set up is only a setter of the stage, a supplier of materials and opportunities, a provider of an ideal environment, a creator of conditions under which natural development takes place. Teacher is only a non-interfering observer".

Humanism

The material world is characterized by change, instability, and uncertainty; some ideas are enduring. Truth is perfect and eternal, it cannot be found in the world of matter that is both imperfect and constantly changing. Humanistic Education refers to an educational philosophy that believes human beings are, by nature, self-developing creatures. An educator's primary responsibility is to create an environment in which students can do their own growing. Humanistic educators have a broad understanding of the knowledge that children acquire as they grow, and highly value student's affective and social development as well as their intellectual development. The goal of humanistic education is to contribute to the development of energetic, positive, self-respecting, caring human beings who can meet all challenges.

Internationalism

When a man does not realize his kinship with the world, he lives in a prison-house whose walls are alien to him. When he meets the eternal spirit in all objects, then is he emancipated for then he discovers the fullest significance of the world into which he is born; then he finds himself in perfect truth, and his harmony with the all is established.

Japanese Guest Junpei Kokobu & Kokobu Subha visited Vidyā-Araṇyam

C.D. Deshmukh in his master piece "Education for international understanding" writes, "**It is in their minds that must take root ideas, leading to the realization of the common heritage of man an understanding and appreciation of differences among peoples, a recognition of the basic human dignity which must be respected and safeguarded, an awareness of inter-dependence of nations and the consequent need for international co-operation".**

Rabindranath Tagore was in favour of one world creation of unit amidst cultural, colour and religious diversities is the need of the time for peaceful co-existence in the globe. Forgetting selfishness one we should work to establish world culture based on love, affection fellow feeling and mutual understanding. Cosmopolitan feelings are explicit in his writings and paintings. Tagore's internationalist thought and attempt for making united world is appreciated all over the world.

The right type of knowledge and information, positive attitudes, desirable skills; keen interest regarding different nations—their people, their ways of living, manners and customs, history and culture; problems and progress in various fields; and above all, inter-dependence of all nations for the betterment of humanity can be imparted to the student in an unbiased and intelligent way. 'Global village' concept needs to be highlighted in the curriculum.

Idealism

असतो मा सद्गमय । तमसो मा ज्योतिर्गमय । मृत्योर्मा अमृतम् गमय ।

Lead me from unreal to real…. I Lead me from darkness to light…. I Lead me from death to immortality….

- Brihadaranyak Upanishad

Idealists believe that ideas are the only true reality. According to them, the human spirit is the most important element in life. Matter is not real. It attaches great significance to the study of man and his mind. It maintains that the material and physical universe is subordinate to a higher type of reality, a spiritual universe. The material world is characterized by change, instability, and uncertainty; some ideas are enduring. We should be concerned primarily with the search for truth. Since truth is perfect and eternal, it cannot be found in the world of matter that is both imperfect and constantly changing.

Tagore believed that man should realize the "ultimate truth" which will liberate him from the worldly bondage. Experience according to him is within the world of illusion (Maya). He thought the world is the place of both truth and illusion (Maya). In Tagore's view man is born with enormous surplus force which is excess of his physical need. This surplus is the limitless potentiality of human personality and creativity. In this lies the infinite future of man. The surplus potentiality manifests itself in man's religious spiritual and moral activities. As an idealist he was an ardent supporter of truth, virtues and values. According to Tagore, "By art man can experience the wholeness of life. The fine arts were nothing but intellectual and spiritual discipline.

Idealistis vision in Education aims at development of the mind, Search for true ideas, Character development, Self-realization, Preservation and transmission of culture, Preparation for whole life. The Traditional methods have been Shravana • Manana • Nididhyasana

Culture

Culture is the characteristics and knowledge of a particular group of people encompassing language. religion, cuisine, social attitude/habits, and forms of expressions called arts. Geography, history, and weather of a particular region also play an important role in the formation of a culture. Cultural education consists of the capacity for reflection. Children and also youngsters in cultural education learn to reflect upon their own culture, culture of others and culture in general.

Dance showcase by MAHAGAMI shishyas

And this capacity for reflection is in principle trained in many different forms: it can be through journalism for instance or through history but also through the arts. Arts are one of the main forms of self-consciousness, cultural self-consciousness but also philosophy, science and also lessons for example in citizenship. All these forms of reflection together form what cultural education is and that also explains immediately why it is so difficult because of course cultural self-consciousness within Europe is incredibly diverse. Teaching this to children is very important because it helps them to grow up and to function in a culture which has not one clear identity ready for them.

It is a culture in which education is shaped and imparted. And it is also culture which, in turn, is influenced by education. Cultural tendencies, however, greatly impact the way education is imparted.

Visit to History Museum

Heritage

Heritage is the legacy of physical artifacts and intangible attributes of a group or society that is inherited from past generations. Cultural heritage includes tangible culture (such as buildings, monuments, landscapes, books, works of art, and artifacts), intangible culture (such as folklore, traditions, language, and knowledge), and natural heritage (including culturally significant landscapes, and biodiversity).

Culture and Heritage are one of the main ways that humans define who they are. Because culture and heritage convey the spirit of the people who created them, they can help young people to acquire inter- and intra- cultural understanding. The arts are not just multi-cultural, they are transcultural; they invite cross-cultural communication. They teach openness towards those who are different from each other. By putting people in touch with our own and other people's feelings, the culture/heritage mapping teach one of the great civilizing capacities – how to be empathetic. By making Culture and Heritage mapping a part of the school curriculum, students would learn to understand and appreciate and in the process find out unique ways of protecting local heritage. Education would become more contextual and children are able to understand local culture and their historical heritage better.

Environment

Environmental Education refers to organized efforts to teach how natural environments function, and particularly, how human beings can manage behavior and ecosystems to live sustainably. It is a multi-disciplinary field integrating disciplines such as biology, chemistry, physics, ecology, earth science, atmospheric science, mathematics, and geography. The learning process expands individuals' information and mindfulness about nature's domain and related difficulties, creates the vital abilities and mastery to address the difficulties, instilled confidence and stewardship and cultivates demeanor, inspirations, and responsibilities to settle on educated choices and make dependable moves in the field that they are working with. Environmental instruction upgrades basic analyzation, critical thinking, and compelling choice making abilities, and instructs people to weigh different sides of an environmental issue on order to settle on educated and capable choices; thus leads to responsible individual and group actions.

Native Knowledge

Ashadhi Ekadashi

Native Knowledge specifically focuses on indigenous knowledge, models, methods, and content within formal or non-formal educational systems. The growing recognition and use of indigenous education methods can be a response to the erosion and loss of indigenous knowledge through the processes of colonialism, globalization, and modernity. Indigenous communities are able to "reclaim and revalue their languages and traditions, and in so doing, improve the educational success of indigenous students", thus ensuring their survival as a culture.

This principle reflects the understanding that indigenous peoples hold an extensive wealth of knowledge, even if this knowledge has not always been recognized by post-industrial cultures. It also recognizes that indigenous knowledge contributes to the non-indigenous understandings in the world. Native Knowledge includes cultural, social, historical, ecological and scientific knowledge. It also encompasses both the traditional and the contemporary as native knowledge continues to expand and develop. Because indigenous knowledge has often been referred to as "traditional knowledge," some people view it as unchanging knowledge based only in the past. Instead it is "an adaptable, dynamic system based on skills, abilities, and problem-solving techniques that change over time depending on environmental conditions".

Parwati Dutta
Vision Director, Vidyā-Araṇyam

Tagore's Philosophy of Education : Towards a Future as Global Citizen

"Clouds come floating into my life,
no longer to carry rain or usher storm,
but to add color to my sunset sky."

- Rabindranath Tagore; Stray Birds, 1916.

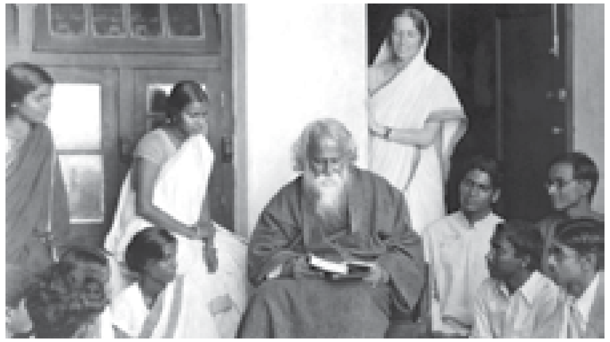

As one of the earliest educators to think in terms of the global village, Rabindranath Tagore's vision on Education has a unique sensitivity and aptness for education within multi-racial, multi-lingual and multi-cultural situations, amidst conditions of acknowledged economic discrepancy and political imbalance. The poet was certainly one of the very few who had foreseen the emergence of a global community and the need to educate students in a manner where they not only learned to appreciate their own culture, but they would also be able to identify with people who were culturally different.

Tagore argued for education that would help develop sensitivity in a student by directly experiencing nature. By fostering a close affinity with nature, students would be able to realize that there is no barrier between their lives and the life of nature. This feeling of oneness with nature would eventually help in developing sympathy and the ability to connect with the outside world. According to Tagore, real education prepared students who can think for themselves and for the welfare of others and who are not afraid of constantly challenging themselves to explore new ideas from other cultures and ways of life. Tagore believed that cultivation of feeling, which involves an expansion of sympathy for other beings, is at the heart of real education. Tagore's idea of education was emancipatory.

Tagore was of the opinion that the primary role of education was transformative: changing the hearts and minds of students in order for them to relentlessly strive to create world communities that are founded on peace, universal brotherhood and sisterhood. He believed that education should aim to inculcate the spirit of sympathy, service and self-sacrifice in the individual so that she could extend her/his "love far and wide across all barriers of caste and colour" and embrace the world and humanity in a spirit of oneness or 'Advitam', rising above egocentrism and ethnocentrism to a state of global consciousness. In a lecture entitled, "To Teachers," delivered in China in 1924, Tagore explained: "Education must enable every child to understand and fulfill this purpose of the age, not defeat it by acquiring the habit of creating divisions and cherishing national prejudices.

Tagore urged students to explore intellectual self-reliance and freedom. He believed that true freedom in the acquisition of knowledge and experience could not be gained by "possessing other people's ideas but by forming one's own standards of judgment and producing one's own thoughts." As Tagore wrote, "We have come to this world to accept it, not merely to know it. We may become powerful by knowledge, but we attain fullness by sympathy. The highest education is that which does not merely give us information but makes our life in harmony with all its existence." In an interview in 1919, entitled "On Some Educational Questions", Tagore further explained: "Education is, in a real sense, the breaking of the shackles of individual narrowness…the highest aim of education should be to help the realization of the unity, but not of uniformity. Uniformity is unnatural. A sound educational system should provide for the development of variety without losing the hold on the basic or spiritual unity."

Tagore's belief was that one should learn about the world from the starting point of early immersion in

one's own local language and culture. The Nobel Laureate economist and an alumnus of Vishva-Bharati, Amartya Sen, wrote: "There was something totally remarkable about the ease with which discussions in the school could move from Indian traditional literature to contemporary as well as classical western thought and to China, Japan and elsewhere.

It is indeed ironic that even though we have received Tagore's rich legacy of education for the whole person, which has been picked up again in the West, many academic institutions in India have chosen to focus on producing profit-makers rather than ethically grounded, global citizens, which Tagore had envisioned. Under pressure to reduce costs, these institutions often eliminate or cut back on arts and humanities, which are vital to a healthy society. As Tagore observed, such efforts to prune or eliminate arts and humanities are nothing but a suicide of the soul. If we continue to produce profit-makers with technical education, it is quite likely that we will have a nation full of technically trained people with limited imagination without the necessary intellectual wherewithal to critique authority.

The eminent American philosopher and renowned Tagore scholar, Martha Nussbaum (2010), warns us that when education is based purely on profitability, it has a strong possibility of "producing a greedy obtuseness and a technically trained docility that threatens the very life of democracy itself, and that certainly impedes the creation of a decent world culture". In order to avoid this dismal scenario, we may want to adopt Tagore's innovative ideas by having carefully crafted instruction in the arts and humanities that will provide to every student the necessary knowledge and skills to deal with complex issues concerning gender, race, ethnicity, class, and inter-cultural understanding.

It's only by ensuring a solid foundation in arts and humanities that we can succeed in producing future citizens who can take charge of their own reasoning, who can see the different and foreign not as a threat to be resisted, but as an invitation to explore, understand and possibly expand their minds and their capacity for global citizens. Tagore's vision of educating the whole person with a global perspective has gained new interest in the West due to the influx of immigrants in several of these countries with vastly diverse cultural backgrounds, making it necessary to embrace an educational model that promotes inter-cultural understanding.

Sadly, in India today, his ideas about education are often neglected. Private educational institutions have sprung up everywhere; these are focused on profit, abandoning the whole idea of teaching students to help create a dialogic world that is based on sympathy, respect, and mutuality, which Tagore had so successfully educated to so many citizens of Indian democracy. In an age that is defined by technology, many Indian academic institutions are engaged in providing skills-based education instead of education of the whole person. Hordes of students are graduating every year from these institutions ready to join the workforce without any kind of formal training to be an ethical citizen who appreciates the pluralistic nature of our universe. In this pursuit of skills-based education, we seem to have forgotten the value of education that nurtures the "soul," where one learns what it is to have our thoughts and imagination connecting us to our world in enormously rich, subtle and complex ways; about what it is to interact with another individual as a soul rather than as a means to an end; about what it is to have a dialogue as someone who has a soul with someone else whom one sees as similarly deep and complex.

In a letter to Mahatma Gandhi, Rabindranath Tagore likened his educational experiment at Santiniketan to a vessel carrying the cargo of his "life's best treasure." Tagore's educational efforts were ground-breaking in many areas. He was one of the first in India to argue for a humane educational system that was in touch with the environment and aimed at overall development of the personality

One characteristic that sets Rabindranath's educational theory apart is his approach to education as a poet. At Santiniketan, he stated, his goal was to create a poem 'in a medium other than words.' It was this poetic vision that enabled him to fashion a scheme of education which was all inclusive, and to devise a unique program for education in nature and creative self-expression in a learning climate congenial to global cultural exchange.

Parwati Dutta

Rabindranath Tagore's vision of a New and Awakened India

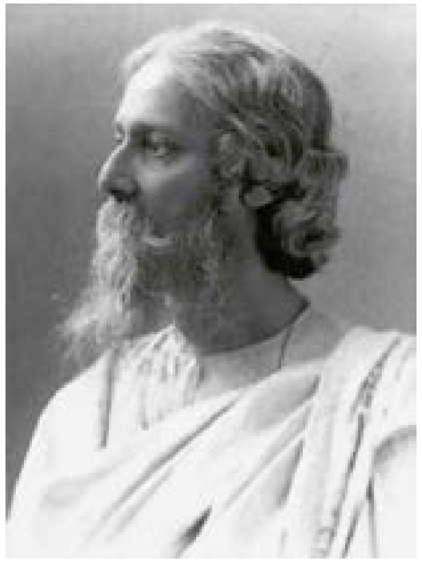

Original Bengali (Devanagari script) 1910

चित्त जेथा भयशून्य, उच्च जेथा शिर,
ज्ञान जेथा मुक्त जेथा गृहेर प्राचीर
आपन प्रांगणतले दिवसशर्वरी
बसुधारे राखे नाइ खण्ड खण्ड क्षुद्रकरि,

जेथा वाक्य हृदयेर उत्समुखहते
उच्छ्वसिया उठे, जेथा निर्वारित स्रोते
देश देशे दिशे दिशे कर्मधारा धाय
अजस्र सहस्रविध चरितार्थताय–

जेथा तुच्छ आचारेर मरुबालुराशि
बिचारेर स्रोतःपथे फेले नाइ ग्रासि,
पौरुषेरे करे निःशतधा–नित्य जेथा
तुमि सर्व कर्म चिन्ता आनंदेर नेता–

निज हस्ते निर्दय आघात करि पितः,
भारतेर सेइ स्वर्गे करो जागरित।

Marathi Translation by Kusumagraj (V. V. Shirwadkar)

निर्भय जेथे झाले मानस, उन्नत मस्तक मानाने
जिथे न कारागृह कसलेली, सम्मत केले ज्ञानाने ।

जिथे न भिंती चिरती जीवन, प्रवाह करती शतधारा
शब्दांमधुनी सदैव जेथे सत्याचा उपजे तारा ।

अविरत जाई प्रयत्न जेथे, पूर्णपणाच्या शिवेकडे
बुद्धी न जेथे परंपरेच्या उजाड रेताडात अडे ।

तुझ्या प्रेरणेमुळे मनाला कृपणपणाचा गंध नुरे
मुक्त अश्या स्वर्गात ईश्वरा मम देशाला जागव रे...।

Hindi Translation by poet Shivmangal Singh 'Suman'

मन जहां डर से परे है
और सिर जहां ऊंचा है;
ज्ञान जहां मुक्त है;
और जहां दुनिया को
संकीर्ण घरेलू दीवारों से
छोटे छोटे टुकड़ों में बांटा नहीं गया है;
जहां शब्द सच की गहराइयों से निकलते हैं;
जहां थकी हुई प्रयासरत बांहें
त्रुटिहीनता की तलाश में हैं;
जहां कारण की स्पष्ट धारा है
जो सूनसान रेतीले मृत आदत के
वीराने में अपना रास्ता खो नहीं चुकी है;
जहां मन हमेशा व्यापक होते विचार और सक्रियता में
तुम्हारे ज़रिए आगे चलता है
और आज़ादी के स्वर्ग में पहुंच जाता है
ओ पिता,
मेरे देश को जागृत बनाओ

Wishing Divine Support

Dear Parwati Dutta and Mahagami and **Vidyā Araṇyam** Family,

I feel especially fortunate to have traveled with you and Manipuri artist Sandib Bhattacharya to the **Vidyā Araṇyam** School, whose construction, educational philosophy and establishment of a double Sanskrit-cum-government curriculum you are guiding in conjunction with the Mahatma Gandhi Mission. To have approached the classroom full of very young children, waiting in expectant silence to greet you and Sandib (and me, an unexpected guest) was a beautiful experience. Their chanting of Sanskrit shlokas and playful joining in Sandib's dance class demonstrated that they are imbibing positive educational, emotional and behavioral life-styles.

Very young children are the foundation stones of future generations. I believe that we have no more important work than the education of children, guiding them to be empowered with knowledge and moral principles so that they can become the future leaders in an ethical society. Your leadership in creating this educational model at **Vidyā Araṇyam** is awe-inspiring and of profound importance.

It was a special treat to walk with you while you viewed the latest work with your construction team. Your concern about the aesthetics as well as practical design details reflected the integration of theory and practice in your vision: the symmetry of two entry ramps, the open-to-the-sky art room, the placement of office, administrative section, sick-room - so many details carefully considered and insistently and consistently followed through.

The poem on 'Pankh' displayed at the enterance is beautiful, unpretentious and powerful in its simplicity. For me your poem encapsulates your vision and work. I wish you divine and human support in your vitally important mission.

Sincerely,

Janaki Patrik,
Artistic Director
The Kathak Ensemble, New York City, USA

महागामी का मनोरम - '**विद्या अरण्यम्**'

महाराष्ट्र में औरंगाबाद के पास पहाड़ियों के बीच बसे मराठवाड़ा क्षेत्र के गाँव गांधेली में, जहाँ अब तक केवल ग़रीबी, अशिक्षा और दैनिन्दिन जीवन तक जी पाने को मुहाल, निराशा का साम्राज्य था, जहाँ के किसानों की आत्महत्या एक दुखदायी खबर थी; वहां आशा की एक नयी किरण ने अंगड़ाई ली है। महात्मा गांधी की सर्वांगीण शिक्षा पद्धति की तरह यहां महात्मा गांधी मिशन ने बच्चों के लिए '**विद्या अरण्यम्**' के रूप में उनके सर्वांगीण विकास के सपने को हक़ीक़त में उतारा है।

इस अनूठे विद्या मंदिर में जा पाने का आकस्मिक सुयोग बना महागामी गुरूकुल द्वारा आयोजित 'वयम्' समारोह के दौरान, जब इस विश्व-विख्यात गुरूकुल की संस्थापक निदेशक, जानी-मानी कथक एवं ओडिसी नृत्यांगना गुरू पार्वती दत्ता ने '**विद्या अरण्यम्**' की सुविचारित संकल्पना का बातों ही बातों में ज़िक्र किया। आज की निरर्थक और गलाकाट प्रतियोगिता के दौर में, जहाँ शिक्षा महज़ जानकारी तक सिमट कर रह गई हो, जिसका जीवन मूल्यों से कोई वास्ता न हो, न ही बच्चों में किसी तरह के संस्कार दे पाने की सामर्थ्य; वहाँ इस तरह की सतही शिक्षा की जगह विष्णु-पुराण में वर्णित उस विद्या की अवधारणा जो बंधन-मुक्त करे, किसी ऐसे विद्यालय की सोच, जो विद्याध्ययन के साथ ही साथ साहित्य, संगीत और कला का एक समेकित पाठ्यक्रम दे सके; अकल्पनीय थी।

हमारे विस्मय पर पार्वती ने मुझे और ममता (पंडित बिरजू महाराज की कथक-नर्तकी यशस्वी बेटी और शिष्या) को '**विद्या अरण्यम्**' नामक इस सुखद आश्चर्य का सचमुच साक्षात कराया। महागामी से गांधेली जाते हुए ऊसर भूमि वाले इस पहाड़ी इलाके में, जहां दूर दूर तक किसी पेड़-पौधे का नामो-निशान तक दिखाई न देता था, एकाएक हरीतिमा दिखाई दी। हम **विद्या अरण्यम्** पहुँच चुके थे। यहां क़तार से रोपे गए पौधे लहलहा उठे थे बच्चो की प्यार भरी परवरिश पाकर, जो शीध्र ही छायादार वृक्ष बन कर बदले में उन्हें अपनी स्नेहिल छाया देंगे। साफ़ सुथरी सुन्दर सी इमारत में एक और दीवारों पर उकेरी सुन्दर कलाकृतियों और संस्कृत सुभाषितों ने ध्यान खींचा तो दूसरी और नैसर्गिक रौशनी से युक्त हवादार कक्षाओं में बिछे हरे आसनों और नन्हे नन्हे डेस्कों ने। कक्षा के बाहर पंक्तिबद्ध जूतों की क़तारें भी बच्चों के अनुशासन की तर्जुमानी थीं। ज़ाहिर था वे आस-पास ही कहीं थे।

उनसे सुरीली मुलाक़ात हुई मुख्य सभागार में; जहाँ उन्होंने संस्कृत में सुस्पष्ट उच्चारण के साथ वंदना गाकर हमारा स्वागत किया! उनके संस्कृत शिक्षक ने उनकी हारमोनियम पर संगत करके भी हमें सुखद आश्चर्य में डाला। नन्हे मुन्ने बच्चों ने अपने हाथों से बनाये और रंग-बिरंगी तूलिका से चित्रित कार्ड दे कर हमारा दिल जीत लिया जिन पर लिखा था ''त्वदीयं स्वागतं कुर्मः''। संस्कृत शायद इनके बोलचाल की भाषा थी। इस सभागार की एक दीवार आईने जड़ी थी, जहां नृत्य कक्षाएं भी होती हैं। बच्चों को शुरू से ही जीवन मूल्य यदि संस्कृत सुभाषित देते हैं, तो संगीत-नृत्य से जुड़ाव सुर-लय के संस्कार।

'**विद्या अरण्यम्**' में वे अपनी मातृभाषा मराठी और अंग्रेजी दोनों के ही माध्यम से पढ़ाई-लिखाई करते हैं। इस प्रदूषण-मुक्त वातावरण में बागबानी और खेलकूद यदि उनके शारीरिक स्वास्थ्य का ध्यान रखते हैं तो ललित कलाएं उनके वैचारिक उन्नयन और संवेदनशीलता का! पौष्टिक आहार और बस से स्कूल आने जाने की सुविधा, खेल का मैदान, पुस्तकालय, मनोरंजन के लिए अपनी पसंद के सुर और ताल से जुड़े वाद्य, रचनात्मकता को उद्वेलित करने वाले हस्त-शिल्प और मिटटी से खिलौने या मनचाहे आकार गढ़ने की कला उन्हें एक ओर सर्जनात्मक संतोष और आह्लाद देती है तो दूसरी और उनकी कल्पनाशीलता को उड़ान भरने के लिए पंख।

गुरूकुल शैली में विद्यादान एवं विद्यार्जन के लिए दो-मंजिली इमारत, वैज्ञानिक अनुसंधान और प्रयोगशाला, मुक्ताकाशी मंच, अतिथिगृह, रसोईघर और भोजन-कक्ष अभी निर्माणाधीन हैं। लेकिन जितना कुछ हम देख पाए उतना भी हमारे लिए किसी तीर्थयात्रा से कम न था। '**विद्या अरण्यम्**' की इस अनूठी संकल्पना की स्वप्नदर्शी और उस स्वप्न को साकार करने में जुटी पार्वती दत्ता ने लगता है मिर्ज़ा ग़ालिब को भी मात दे दी है जिन्होंने अपने ज़माने के सूरत-ए -हाल से निराश हो कर कहा था 'बल्के दुश्वार है हर काम का आसां होना'। उनकी इस सोच के बरक्स पार्वती ने बच्चों में संस्कृत और संस्कृति के प्रति अनुराग जगा कर इन्हें एक संवेदनशील इंसान बनाने का बीड़ा उठाया है। आत्मविश्वास से भरे ये बच्चे कल अपने मन चाहे क्षेत्र में काम और नाम करेंगे। और हमारे जैसे तीर्थयात्री यहां आकर इस आधुनिक गुरूकुल को मुग्धभाव से विभोर होकर निहारेंगे, सराहेंगे!

मंजरी सिन्हा
वरिष्ठ संगीत विशेषज्ञ

सप्तनदी से सप्तस्वर और आगे....

महागामी से मेरा सम्बंध लगभग १० वर्षों का रहा है । मेरी यात्रा शुरू हुई '**सन्निधि**' नामक एक नृत्य संरचना की प्रारम्भिक नृत्य-सृष्टि के दौरान जिसमें सात नदियों को सात नृत्य-विधाओं द्वारा दर्शाया गया था । मेरा भाग मणिपुरी नृत्य द्वारा यमुना नदी का प्रस्तुतिकरण था । इस प्रकल्प में कार्य करने के दौरान मैं पार्वतीजी की सूक्ष्म दृष्टि, विषयों पर गहरा अध्ययन, कल्पनाशीलता और प्रदीर्घ चिन्तन से परिचित हुआ और शीघ्र ही उनकी सृजनात्मक क्षमताओं, नियोजन प्रणाली, नेतृत्व और कार्य में गुणवत्ता पर पकड़ को देख बहुत प्रेरित हुआ ।

उनके मार्गदर्शन में नृत्य करते हुए मैंने एक नई सोच से परिचय पाया । प्राचीन सिद्धान्त को गहरी समझ और चिन्तन के द्वारा एक मनोरम प्रस्तुति में परिवर्तित कर उसे एक अन्तर्राष्ट्रीय दर्जे का बनाने में वे विशेष रूप से दक्ष हैं । इस दृष्टि और दिशा का मैं अनेक वर्षों से अनुयायी बन गया हूँ । गत १० वर्षों से महागामी आते हुए मैंने यह देखा कि जो भी व्यक्ति यहाँ आया, वो शिष्य हो या रसिक, या कोई लेखक; इस पवित्र क्षेत्र से प्रेरित हो, साथी या अनुयायी बन जाता है । मैं स्वयं को भाग्यशाली मानता हूँ कि इस जीवन में ऐसे कलाकार और ऐसी संस्था के दिशादर्शक कार्य को जान पाया और जुड़ पाया । नि:संदेह, जो इस गूढ़ मार्ग को न समझ पाये हों, ये उनका दुर्भाग्य ही होगा ।

इस बार मैं एक नये अध्याय से जुड़ पाया-**विद्या अरण्यम्** । महागामी की नई पहल और पार्वतीजी की नई कोशिश । इस अष्टकोण शिक्षण-दृष्टि से मैं बहुत प्रभावित हुआ । **विद्या अरण्यम्** के शिष्यों को नृत्य सिखाकर एक संरचना के अनुकूल प्रशिक्षित करना मेरे लिए एक अनन्य अनुभूति रही है । मैं पुन: गर्वित और आभारी हूँ इस सुंदर कार्य से जुड़कर । सप्त स्वर विषय पर पशु-पक्षियों की ध्वनि व कथाओं को आधार लेकर एक नृत्य-नाटिका को तैयार करने में मुझे बहुत आनन्द मिला । सप्तनदी, सप्तऋषि, सप्तस्वर, आदि सात मंगलसूचक संख्या की कल्पना मेरे नृत्यजीवन को सींचती चली जा रही है ।

अंत में यही कहूँगा कि मेरे जीवन का श्रेष्ठ समय मैंने महागामी और **विद्या अरण्यम्** में बिताया है । ईश्वर इस महान कार्य की रक्षा करे और श्रेष्ठतम बनाये- ये प्रार्थना करता हूँ । पार्वतीजी मुझसे छोटी हैं, परन्तु मैं उन्हे सदैव गुरू मानता हूँ और उनके मार्गदर्शन से खुद को धन्य मानता हूँ । मेरी यह कामना है कि मैं अपना शेष जीवन महागामी और उसके प्रकल्पों को समर्पित करूं ताकि मेरे अपूर्ण कलात्मक कार्य सम्पन्न हो सके और इस सुंदर विचारधारा व पथ का अनुसरण कर सकूं ।

अनेक प्रार्थना और आभार सहित

संजीब भट्टाचार्य
मणिपुरी नृत्यकार व अन्तर्राष्ट्रीय कलाकार

Save the Trees: Save the Planet

Trees are the important elements of nature, which have been serving the living beings in many ways since the earliest times of existence of life on the earth. Societies today are often too unkind in their attitude towards nature with little knowledge of the limits and constraints on using nature. The advancement of technologies at a remarkable pace is a standing witness of how restlessly human beings strive to reach new heights. In the process of new inventions they should reflect on their knowledge and train themselves to shape tools and technologies which are in harmony with nature.

Needless to say, there is no alternative to plantation of saplings to reduce global warming and conservation of the ecosystem, also adding lungs to the society.

I appeal to the students to save the environment from vanishing into oblivion following widespread deforestation all over the world. Every individual should inculcate the habit of planting one tree each day, instead of spending a large amount of money in the name of entertainment.

My best wishes to Parwatiji, Mahagami- a beautiful and green space I have twice visited and the school **Vidyā Araṇyam** . I do hope and believe that this school will not just impart formal education but will certainly play a vital role in transforming the lives of the students and the space where it is located.

Padmashri Jadav "Molai" Payeng
Environmental activist
'Forest Man of India'

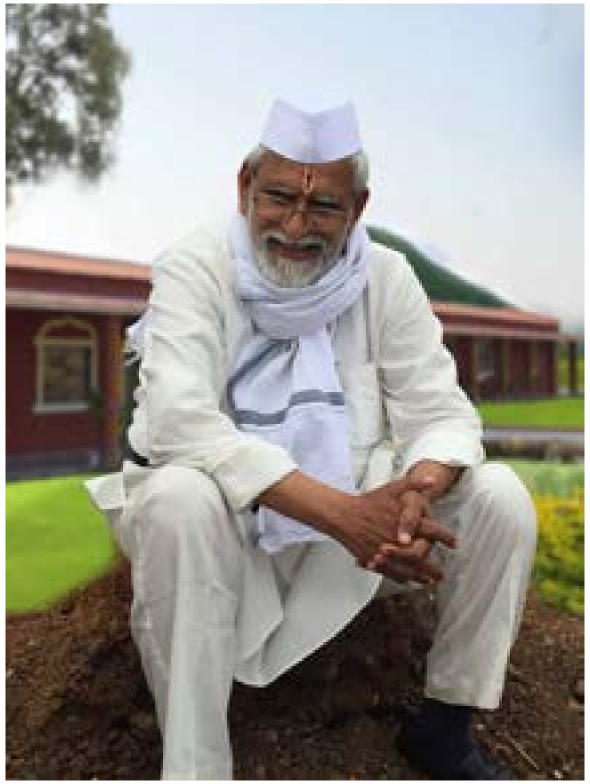

अरण्यम् व्हावे !

कृषी महाविद्यालय, कृषी विज्ञान केंद्र, फुड टेक्नॉलॉजी आणि एग्री-बायोटेक महाविद्यालय काढण्यासाठी गांधेली ला जमीन घेण्याचे ठरले. दगड धोंडयांचा डोंगराळ परिसर शेती करण्यास योग्य जमीन करण्यासाठी कमीत-कमी दहा वर्षे लागणार होती. जवळपास लोकवस्ती फारच तुरळक. थोडे फार विखुरलेले लमाण तांडे, उपजीवीकेचे साधन मजुरी आणि कोरडवाहू शेती. सावलीसाठी झाड-झुडूप काहीच नव्हतं. परदरीच्या तलावातून पाण्यासाठी प्रयत्न केला. चार किलो मीटर वरुन पाणी आणण्यात आले. या सगळया परिसराचे नाव सरकारी नकाशात ''**बाघ तलाव**'' असे होते. कधीकाळी इथे जंगल असावे व त्यात वाघांचा निवास असावा. आज तरी सवत्र उजाड माळरानं दिसत आहे.

एका पाठोपाठ एक संस्था उभ्या रहात आहेत. पाण्याची थोडीफार सोय झाली. काही शेततळी तयार केली. थोडीफार हिरवळ तयार झाली आणि पुढच्या दहा वर्षात इथल्या परिसराचे रंगीत स्वप्न दिसू लागेल.

महाविद्यालये सुरु झाली. मुलांचे प्रवेश सुरु झाले. शिक्षक नेमल्या गेले. शेतीवर मजुरांचे काम सुरु झाले. मुलांचे प्रात्यक्षिके सुरु झाली. सर्व परिसर गजबजून गेला. सर्व शिक्षक तरुण होते. काही विवाहीत तर काही अविवाहीत होती. काहींचे मुल शहरात शाळेत जात होती. कामाची जागा आणि शहर यातील अंतर ८ ते १० किलो मीटर होते. लहान मुलांच्या आणि पालकांच्या अत्यंत गैर सोईचे हे प्रकरण.

भविष्यात कॅम्पस वर शाळेची अत्यंत गरज लागणार होती. जिल्हा परिषदेकडे शाळेसाठी अर्ज केला. त्वरीत एका मराठी व इंग्लिश शाळेची परवाणगी मिळाली. काही खोल्या बांधून झाल्या.

एके दिवशी पार्वती सहज म्हणाल्या या शाळेच नावं मी देणार आहे. त्यांनी बोर्ड ही करुन आणला आणि लावला. ''**विद्या अरण्यम्**'' शाळेच नावं. फक्त तिथे अरण्य नव्हतं! ते लावायच होतं. त्याची पण सुरुवात झाली आणि शांतिनिकेतनची स्वप्न आम्हाला पडू लागली.

''**सा विद्या या विमुक्तये**'' हे शाळेच ब्रिद वाक्य खऱ्या अर्थाने सार्थक होईल याची सर्व जबाबदारी पार्वतीदिदी ने जाणीवपूर्वक स्विकारली आहे. आज तांडयावरची मुलं जी शाळेत येतात त्यांचा उत्साह व आत्मविश्वास पाहिल्यावर ''**सा विद्या या विमुक्तये**'' हे ब्रिदवाक्य नक्कीच सत्यात उतरेल! आम्हाला कुणालाही यात शंका नाही.

अं. ना. कदम
सचिव, महात्मा गांधी मिशन

Vidyā-Araṇyam Anthem

भयशून्य चित्त जेथ, उन्नत सदैव माथा
मम देशही जागृत होवो, या मुक्त स्वर्गी आता
हो अनिर्बंध हे ज्ञान, ना संकुचिताची व्यथा
मम देशही जागृत होवो, या मुक्त स्वर्गी आता
गर्भातुनी सत्याच्या ये, शब्दांना ही सुंदरता
मम देशही जागृत होवो, या मुक्त स्वर्गी आता
अविरत परिश्रमांनी, परिपूर्ण ती कुशलता
मम देशही जागृत होवो, या मुक्त स्वर्गी आता
रूढींना नाही थारा, विचारी अखंड निर्मलता
मम देशही जागृत होवो, या मुक्त स्वर्गी आता
तव प्रेरणेमुळे ही, नवउन्मेषी व्यापकता
मम देशही जागृत होवो, या मुक्त स्वर्गी आता

Marathi Translation by
Dr. Narendra Jadhav of Tagore's sonnet
" Where the mind is without fear..."

The region named as **Bagh Talav**, literally meaning ‘a water reservoir inhabited by tigers’, is the location of our school **Vidyā Araṇyam**. The name evoked imaginative illustrations of the Campus that must have been once a green forest with rich biodiversity. As told by older natives, there had been frequent deforestations and hunting in this region that must have lead to total devastation of this blessed place surrounded by hills and valleys.

Vidyā Araṇyam community believes in creating a Green Planet that can pulsate with care, compassion and sensitivity towards all: the animate and inanimate. This is just the beginning, but let the inspiration open newer horizons for everyone in all aspects of learning.
Let Education not just mean duplication of content keepers, but creating an ‘Aranyam’; a forest....

.... a forest, so that our future generations can live in clean and green environment and
....a forest of knowledge: **Vidyā Araṇyam**,
so that our future as a society is brighter, fear-free, liberated and evolved!

Jai Vidya ! जय विद्या !
Jai Jagat ! जय जगत !

सा विद्या या विमुक्तये

जी मुक्त करते ती विद्या

Vidya (knowledge) is that which liberates

MAHATMA GANDHI MISSION
In pursuit of Excellence
Education | Service | Research

MAHATMA GANDHI MISSION

विद्या अरण्यम्

Vidyā - Araṇyam

a unique dwelling in the green for knowledge

Bagh Talav, MGM Hills, Gandheli, Aurangabad

www.VidyaAranyam.com